

BOSNA EYALETİ'NDE ASKERÎ VE SOSYAL ALANDA YAPILAN FAALİYETLER (1700-1715)

Eyüp KUL*

ÖZ

Bu makalede 1699 yılında Karlofça antlaşmasının imzalanmasını müteakip, Osmanlı Devleti'nin Bosna Eyaleti'nde devlet düzenini tesis etmek, eyalette göçebe konuma düşen ahalinin geri döndürülmelerini sağlamak, eyaletin imarını gerçekleştirmek ve günlük yaşam için gerekli alt yapıyı tesis etmek için yaptığı çalışmalar ele alınmıştır. Eyalette gerçekleştirilen faaliyetlerin ilki, yeni bir savaşın çıkma ihtimalini dikkate alan ve eyaletin savunmasını güçlendirmeyi hedefleyen kalelerin mühimmat ile takviyesidir. Askeri düşünce ile icra edilen diğer bir iş ise eyalet dâhilindeki kale, palanka ve kulelerde görev yapan, firar eden veya deftere kayıtlı olmakla birlikte askerlik hizmetini yerine getirmeyen kişilerin yoklanmasıdır. Bosna Eyaleti'nde önemli su yatakları üzerinde kurulan ve eyaletin savunmasında büyük öneme sahip kale, palanka ve kulelerde bu çalışma sırasında gözden geçirilmiştir. Ayrıca Bosna Eyaleti'nde yerlerini terk etmek zorunda kalan ahalinin geri dönmelerini temin ve günlük hayatlarını sürdürmelerini sağlamak için savaş sırasında harap olan veya yıkılan, cami, han, iskele, köprü gibi sosyal yapıların inşası üzerinde durulmuştur. Çalışmada 1700'de başlayıp 1715 yılında büyük oranda tamamlanan bu faaliyetlerin devlete maliyeti, yaşanan sıkıntılar ve problemlerin çözümünde izlenen yollar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avusturya, Bosna eyaleti, kale, tamirat

MILITARY AND SOCIAL ACTIVITIES IN PROVINCE OF BOSNIA (1700-1715)

ABSTRACT

In the present study, actions taken by Ottomans to establish the state order in the province of Bosnia following the signing of the treaty of Karlowitz in 1699, to ensure the return of the community of expatriates to the province, and to provide the substructure necessary for daily life and reconstruction of the province were discussed. The first one of the actions taken in the province is the reinforcement of castles considering the possibility of an outbreak of another war and aiming to strengthen the province's defense. Another action performed with the military intent was the examination of personnel who were

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eyupkul@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7143-3001>

working at castles, redoubts, and towers, deserted or did not do their military service. Castles, redoubts, and towers that had been placed on important water beds in the province of Bosnia and had great importance in city's defense were overhauled. In addition, social buildings such as mosques, caravansaries, and bridges destroyed or demolished during the war were reconstructed to ensure the return of the people who had been obliged to abandon the province of Bosnia and to enable them to spend their daily life. In the study, the cost of these actions performed between the years of 1700 and 1715 to the empire, difficulties experienced and solutions devised to the problems were evaluated.

Keywords: Ottoman Empire, Austria, province of Bosnia, castle, repair

Fatih Sultan Mehmed tarafından 1463 yılında fethedilen Bosna¹, 5 Eylül 1580 tarihinde eyalet statüsüne kavuşana dek Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Kuruluş aşamasında Bosna Eyaleti, Hersek, Bosna, Kilis, Pojeđa, Orahovitsa, Kırka ve İzvornik sancaklarından oluşmuştur². Takip eden süreçte eyalet dâhilinde güvenlik tedbirlerinden olarak kapudanlıklar teşkil edilmiştir³. Karlofça antlaşması sonrasında eyaletin sancakları; Bosna, Hersek, İzvornik, Kırka, Kilis, Bihke ve ocaklık olarak idare edilen Zaçesne (Cernik) idi⁴. İncelenen defter ve belgelerde ise eyaletin Bosna, Hersek, İzvornik, Kırka, Kilis ve Bihke sancaklarından müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.

Viyana kuşatması (1683) akabinde savaşın sonuçlandırılması amacıyla barış müzakerelerine karar verildiğinde, görüşme yeri olarak Karlofça şehri tercih edilmiştir. Bütün müttefiklerin (Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya) katılımıyla başlayan görüşmelerde Avusturya ile yapılan müzakereler hızlı bir şekilde neticelenmiş, 26 Ocak 1699 tarihinde varılan antlaşma ile Maroş ırmağından Erdel, Sava ve Una nehirlerine kadar bütün Macaristan, Avusturya'ya bırakılmıştır⁵. Bu

¹ Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, Haz. A. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 128; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, Haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara, 2013, s.165; Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühû'l-Ahbâr (Fatih Sultan Mehmed Devri 1454-1481)*, Yay.haz. M. Hüdai Şentürk, c. II, Ankara, 2003, s.124-125.

² Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara, 1990, s. 251, 253.

³ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980, s. 17; Adem Hancıç, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler (23-28 Eylül 1985)*, İstanbul, 1986, s. 263-270.

⁴ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimâtı-Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ 1997, s. 97-99. 1717-1730 yıllarına ait bir kaynaktan ise eyaletin sancak sayısı altıya düşmüştü. Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara, 1997, s. 48-51. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise tekrar yüzyılın başındaki idari yapıya dönülmüştür. Mehmet İnbaşı, "Bosna Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)", *Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı*, Ed. Mustafa Öztürk-vd., c. 2, Kayseri, 2015, s. 805-809.

⁵ Halil İnalıcık, *Devlet-i 'Alıyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, İstanbul, 2015, s. 275-277. Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında Bosna Eyaleti sınırını belirleyen antlaşma metni ile ilgili olarak bkz., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Bâb-ı Asâfi Düvel-i Ecnebiye Defterleri.903; BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.) 4157*. Hudutnâmeler üzerinde ilk çalışmalar Eşref Kovaçević tarafından kitap olarak Bosna'da yapılmıştır. Eşref Kovaçević, *Granice Bosanskog Pašaluka Prema Austriji i Mletačkoj Republici Po Odredbama Karlovačkog Mira*, Sarajevo 1973. Aynı yazar tarafından bir yıl sonra, konuyla ilgili olarak bir de makale hazırlanmıştır. Eşref Kovaçević, "Hududnama Bosanskog Vilajeta Prema Austriji Poslije Karlovačkog Mira", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju (POF)*, 20-21 (1970-71), Sarajevo, 1974, s. 365-436. Hududnâme Türkiye'de de

anlaşma ile Bosna'da iki devlet arasındaki sınır, Una ve onun karıştığı Sava nehri ile belirlenmiştir⁶.

Avusturya cephesinde cereyan eden savaş sadece Una, Sava ve Tuna nehirlerini kapsamamış, Avusturya kuvvetleri daha da güneye inerek Bosna ve Rumeli gibi eyaletleri içine alacak şekilde istilalarda bulunmuştur.

Uzun savaş ve barış sonrasında, Bosna Eyaleti ile ilgili olarak en dikkati çeken çalışma Enes Pelidija'yı⁷ tarafından kaleme alınmıştır. Eserde göçmenler, haydutlar, askerî alanda alınan tedbirler, kapudanlıklar ve diğer askeri güçler, kale tamiratları ve yapılan masraflarla ilgili bilgiler mevcuttur. Türkiye'de Ömer Gezer⁸ tarafından kaleme alınan doktora çalışması ise daha çok eyalet dâhilindeki askerî örgütlenme ve bunun devlete maliyetine odaklanmıştır. Hamdija Kreševljaković⁹ kapudanlıklar hakkında detaylı açıklamalarda bulunurken, Hazim Šabanović¹⁰ ise Bosna'daki idarî yapı üzerinde durmuştur. Bu eserlerde savaşın boyutu, barış görüşmeleri, eyaletin idarî yapısı, sınır hattının belirlenmesi ve son zamanlarda ise eyaletteki askerler hakkında yapılan yoklamaların ön plana çıktığı görülmektedir. Oysaki bozulan devlet düzeninin tesisi, harbin mimarî yapıda bıraktığı derin iz, eyaletin imarı ve günlük yaşamın eski haline getirilmesi gayesiyle alınan tedbirler ve yapılan çalışmaların devlete maliyeti gibi konularla alakalı teferruatlı bilgiler yer almamaktadır. Bilgi veren bazı yazarlar ise eyalette yapılan bütün çalışmayı ortaya koyamamakta, bazı örnekler üzerinden açıklama yapmaktadır.

Yapılan araştırmalara ilave olarak arşiv belgeleri ve kroniklerdeki bilgiler de savaşın yıkıcı etkilerini ortaya koymaktadır. Nitekim uzun savaş batı cephesinde Osmanlılara büyük kayıp verdirdiği gibi eyaletin topyekûn imarını gerektirecek büyük hasar almasına neden olmuştur. Hakeza elde kalan topraklarda da durumun hiçte iç açıcı değildir. 1696 yılında, savaşın yıkıcı etkisi ile ilgili Saraybosna sakinlerinin mahzarları, gece-gündüz, yaz-kış muharebelerin meydana geldiği ve istilaların yaşandığı bölge ile ilgili vahim durumu ortaya koymaktadır. Zira eyalet sakinlerinden Müslüman nüfusun cenk etmeye yarar olanlarından bir kısmı esir, bir kısmı şehit, bir kısmı ise vebadan hayatını kaybetmiş, Bosnalı Müslümanlar düşman akınlarından perişan bir hale düşmüştür. Arta kalan nüfusun 14 yıldan beri düşmana karşı müdafaaya devam ettiklerini dile getirmekle birlikte, ahaliden bir kısmının düşmana tabi olmak zorunda kaldığı, kiminin haydutluğa başlayarak tacir, misafir ve reayanın mal ve emlakine göz diktiği, fiyatlarda ciddi artışların olduğu ve ahalinin giderek fakirleştiği gibi serzenişler¹¹, eyaletteki halet-i ruhiyeyi yansıtmaktadır.

Batıda İslam'ın son noktasını teşkil eden Bosna'daki savaşın, şehirler üzerinde de derin etkileri olmuştur. Raşid tarihinde ifade edildiği üzere eyaletin merkezi olan Saraybosna, leventlerin nizamındaki bozulmayı fırsat bilen düşman

---

yayımlanmıştır. Turan Gökçe, "1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hududnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 14, İzmir, 2001, s. 75-104.

⁶ E. Kovačević, *Granice Bosanskog Pašaluka*, s. 77.

⁷ Enes Pelidija, *Bosanski Ejalet Od Karlovačkog Do Požarevačkog Mira 1699-1718*, Sarajevo, 1989.

⁸ Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2016.

⁹ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.

¹⁰ Hazim Šabanović, *Bosanski Pašaluk*, Sarajevo, 1959.

¹¹ Halil İnalçık, "Saray Bosna Şer'iyeye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harb Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, II/11 (Ayrı Basım), 1943, s. 4.

birlikleri tarafından 1697 yılında istilaya uğramış, mal ve eşyalar gasp edildiği gibi şehir de yakılıp yıkılmıştır¹². Saraybosna'da sakin Müslüman çocuk ve kadınlar, istila sırasında şehri boşaltarak Saraybosna kalesine sığınmıştır¹³. Keza bu nedenle de Bosna valiliğinin merkezi Travnik'e taşınmıştır¹⁴. Ayrıca savaşın yıkıcı etkisi ile 100.000'den fazla Müslüman, düşman topraklarında kalmıştır¹⁵.

Bosna valisine gönderilen hükümlerden de eyaletteki savaşın izlerini görmek mümkündür. Bu durum belgelere "...esnâ-yı cenk ü cidâlde nizâm-ı ahvâline külli ihtilâl tarı olmuş memleket..."¹⁶ şeklinde geçmiştir. Avusturya sınırında yer alan Bihke (Bihać) kalesi de, 1697'de Saraybosna'nın akıbetine uğramıştır. Arşiv vesikalarında ifade edildiği üzere Bihke "...cenk ve cidal esnasında Macarınin iki def'a muhasarasından..."¹⁷, "...muharebe esnasında küffâr-i duzâb-i kirârın iki defa muhasarasında..."¹⁷ büyük zararların meydana geldiği yerlerdendir. Sadece kaleler değil, şehirler ve şehirlerdeki mimarî eserler de istiladan nasibini almış, örneğin Visoka (Visoki)'daki üç cami düşman istilası sırasında yanmıştır¹⁸.

Zadra (Zadar), Şibenik (Šibenik) ve İsplit (Split) gibi şehirlerinde içinde yer aldığı eyaletin önemli mukataa gelirlerini oluşturan iskeleler, savaşın etkisinden gelir kaybına uğramıştır. Öyle ki 1702 yılında yapılan tahrirde, bu iskelelerin senelik hâsilının ne kadar olacağı kestirilememiş, bunun yerine bir süreliğine emaneten devlet tarafından idaresine karar verilmiştir¹⁹.

Karlofça antlaşması sonrasında, Osmanlılar için hem yerel hem de devletlerarası ilişkilerle alakalı temelde iki sorun bulunmaktadır. İlki gerek Osmanlılar gerekse Avusturya tarafında yeni bir savaş çıkma olasılığının göz ardı edilmemesidir. İkinci durum ise Bosna Eyaleti'nde savaş sırasında yerlerini terk eden ahalinin geri döndürülmesi, günlük yaşamlarını devam ettirmeleri için gerekli şartların sağlanması yani devlet düzeninin tesisidir. Özellikle ilk sorunla bağlantılı olarak eyalette yapılan faaliyetlerin ana noktasını askerî girişimler oluşturmuştur. Sava ve Una nehirlerini takip ederek Bihke'ye uzanan serhat boyunca²⁰, düşman kuvvetlerinin hareketliliği de istihbarat raporlarına yansımıştır. Osmanlı Devleti, istihbarat bilgileri ışığında sınır hattının takviyesi için eyalet genelinde kale tamiratına hız vermiştir.

¹² Raşid Mehmed Efendi-Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1114/1660-1703)*, c. I, Haz. Abdulkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, 2013, s. 551.

¹³ BOA.MAD.4355, s.314; Eyüp Kul, "Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, ed. Zafer Gölen-Abidin Temizer, c. 3, Ankara, 2016, s. 1051.

¹⁴ Hazim Šabanović, *Bosanski Pašaluk*, Svjetlost-Sarajevo, s. 88.

¹⁵ E. Pelidija, *Bosanski Ejalet*, s. 51.

¹⁶ BOA. Bâb-ı Asafl Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.) 114-1, Evâsıt-ı Ramazan 1116/Ocak 1705, s. 435, 2006.hükm.

¹⁷ BOA.A.DVN.MHM.115, Evâhir-i Muharrem 1119/Nisan-Mayıs 1707, s. 283, 1220. hükm; BOA.MAD.4355, s. 404; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Abdulkadir Özcan, Ankara 1995, s. 616.

¹⁸ "...istilâ-yı düşmandan ekser mahalleri mahruk...", BOA. Bab-ı Defteri Büyükkale Kalemi Defterleri (D.BKL.d.) 32277, s.14.

¹⁹ İskelelerin daha önceki yıllardaki senelik geliri 4.836.627 akçedir. "...Bosna hasılı ne mikdar olacağı malum olmadığundan deruhte ile verilmeğe imkan olmamağla ber vech-i emânet verildiğın...", BOA.HAT.1654/53-4, 18 Şaban 1113/18 Ocak 1702.

²⁰ BOA.MAD.4355, s. 404.

Tamirat işlerinin hızlı olması kadar anlaşma maddelerine uygunluğu da önemli bir husustu. Bu minvalde Osmanlılar hem antlaşma maddelerine uygunluğu denetliyor, hem de gelecek senelerin ne getireceği kestirilemeyeceği için temkinli davranıyordu. Görünüşte Avusturya ile yapılan ahitnameye riayet edildiği izlenimi hâkimse de kale tamiri ile ilgili hazırlıklar sırasında gönderilen hükümlerin birine "...ahidnâme-i hümâyun mucibince şimdilik..."²¹ kaydı düşülmüştü. Bu bilgiden de Osmanlı Devleti'nin, ilk yıllarda barış antlaşmasının belirlenen şartlarına uymayı taahhüt ettiği, bir yandan da tedbirli davrandığı anlaşılmaktadır.

Avusturya ve Venedik sınırında yer alan kalelerin tamiri için keşif çalışması icra edilirken bir yandan da sınır kalelerine büyük miktarlarda top, mühimmat ve askerî malzeme gönderilmesi için planlama yapılmıştır. Bu durumun nedeni, sadece Osmanlı devlet adamlarının tutumu değildir. Avusturya da, ahitnamenin aksine Una nehri ötesindeki beş taş kalenin istihkâmlarını sağlamlaştırdığı gibi antlaşmaya aykırı olarak cephane ve askerî personeli geri çekmeyerek muhafazada bırakmıştı²².

Hakeza Venedik sınırındaki durumda pek iç açıcı değildi. Venedik ile yapılan ve ilk 16 maddesi sulh şartlarını içeren ahitnamenin "hudutlarda asayiş bozanlar korunup saklanmayacak, cezalandırılmak üzere iade edilecektir"²³ şeklindeki hükmün aksine sorunlar azalmamıştır. Osmanlı hududunda ziraat yapılan arazi ve yaylaklara, Venedik ve onlara tabi unsurların saldırıları söz konusudur. Mühimme kayıtlarından anlaşıldığı üzere, o ana dek biçilen mahsullerin Osmanlı Devleti adına toplanması ve ahitnameye aykırı hareketlere mani olunması hükümlere yansımıştır²⁴.

Eyaletin bazı bölgelerinde çıkan isyanlar, büyük olaylara dönüşerek halktan ve devlet görevlilerinden pek çok kişinin ölümüne sebep olmuştur. Nitekim Karadağ taraflarındaki eşkıyalar, Hersek Sancağı'na bağlı kazalardaki pek çok köyü tahrip ederek hazine malını gasp etmiştir. Ayrıca hazine tahsili için bölgeye giden 30 neferden fazla devlet görevlisi katledildiği gibi 100'den fazla yük hayvanı da bu kişilerin eline geçmiştir²⁵.

Yaşanan tüm sıkıntılara rağmen Osmanlı devlet erkânının Eyalet dâhilindeki işleyişi yoluna koymak, askerî tedbirler almak, sosyal hayatı idame ettirmek ve devlet düzenini tesis etmek için yoğun gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Eyalet dâhilinde yapımı planlanan faaliyetlerin nihai hedefi "...Bosna serhaddine takviyet ve bais-i kuvvet ve imâr-ı memleket ve hali arazilere raiyyet iskân..."²⁶ olarak tarif edilmiş, Bosna sınırının "...istihkâm üzre itmam ve ikmâli..."²⁷ Devlet-i Aliyye'nin

²¹ BOA.D.BKL.d.32277, s. 8.

²² BOA.A.DVN.MHM.115, s. 99, 411. hükm.

²³ Meryem Kaçan Erdoğan, "1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnâmesi", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 4/1, Eskişehir, Haziran 2003, s. 69-70.

²⁴ BOA.A.DVN.MHM.115, Evâil-i Receb 1119/Eylül-Ekim 1707, s.416, 1818.hükm.

²⁵ BOA.A.DVN.MHM.114-1, Evâsıt-ı Şevval 1117/Ocak-Şubat 1706, s. 693, 3123. hüküm. Karlofça antlaşmasını müteakip Karadağ bölgesinde, coğrafi yapıdan istifade eden asiler birçok kez isyan etmiş, Venediklilerin de isyancıları himayeleri olayların yatıştırılmasını engellemiştir. 1713 yılından sonra Karadağlıları cezalandırmaya karar veren Osmanlılar, daha sert askerî uygulamalara girişmiş, aksini iddia etmekle birlikte Venedikliler, Karadağlılarla ittifak antlaşması dahi yapmıştır. Olayların son bulması için alınan askerî tedbirlere rağmen bölgedeki düzenin sağlanamaması, 1715 yılında Mora üzerine sefer açılmasının ana nedenlerinden birini oluşturmuştur. Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul, 2007, s. 20-21.

²⁶ BOA.MAD.4355, s. 208.

²⁷ BOA.A.DVN.MHM.115, s. 642, 1475. hükm.

şanından kabul edilmiştir. Benzer hükümlerde de eyalete nizam verilmesi ve gerekli eksikliklerinin bir an önce giderilmesi gerektiği hususunda eyaletteki tüm askerî erkân uyarılmıştır.

Eyalet dâhilinde yapılan düzenlemeler belli bir plan dâhilinde icra edilmiştir. İlk olarak Sava ve Una nehirleri gerisindeki alanda kale keşifleri yapılmış, askerî personel sayısı tespit edilmiş ve kalelerin ihtiyaç duyduğu mühimmat listesi çıkarılarak gerekli sevkler yapılmıştır. Akabindeki süreçte ise eyaletin iç kesimlerinde yer alan kaleler ile dinî ve ticarî binalar elden geçirmiştir.

Keşif faaliyetinin planlanması ve uygulanması sırasında eski defterdarlardan Bosna valisi Vezir Halil Paşa'nın büyük gayret ve hizmeti olmuştur²⁸. 1698-1702 yılları arasında vali olarak görev yapan Vezir Halil Paşa²⁹, bir yandan keşif işlerine nezaret ederken diğer yandan eyalet dâhilindeki sancaklarda tahrir yaptırmıştır³⁰.

A- Bosna Eyaleti'nde Yapılan Askerî Düzenlemeler

a. Askerî Yoklamalar

Batı cephesinde Avusturya'ya karşı oluşturulan savunma hattı, eyaletinin tümünü kapsayan, askerî kuvvetler ile güçlendirilmiş tahkimattan oluşan kalelere dayalı bir özellik göstermektedir. Nitekim bu doğrultuda Osmanlılar, barış antlaşmasının neticesinde serhatte bulunan askerlerin yekûnunu tespit etmek, vefat ve firar edenlerin sayılarını belirlemek için yoklama listeleri hazırlamış, askerlere ödenen yevmiye miktarlarını çıkartmıştır. Barış öncesinde Bosna Eyaleti'nde bulunan 15.513 asker³¹ varlığı ile ilgili olarak kayıtlara "nizâm-ı Vezir Halil Paşa" olarak geçen bir yoklama yapılmıştır.

Tablo 1. Vezir Halil Paşa Nezaretinde Yapılan Yoklamaya Göre Bosna Eyaleti'nde Asker Sayıları (18. Yüzyıl Başları)³²

Sancak	Nefer	Yevmiye (Akçe)
Bosna	6.748	71.273
Hersek	3.363	33.639
Kilis	2.863	30.738
Bihke	2.074	22.784
İzvornik	1.168	12.986
Toplam	16.216	171.430

Tabloda görüldüğü üzere Bosna Eyaleti'ndeki asker sayısı 16.216 kişidir. En fazla asker Bosna Sancağı'nda bulunduğu gibi onu sırasıyla Hersek, Kilis, Bihke ve İzvornik takip etmektedir. Bosna Sancağı'ndaki asker sayısı, Hersek'ten iki katı daha fazladır. Bosna Eyaleti'nin en önemli kalelerinden Bihke'nin diğer sancaklara

²⁸ Halil Paşa, ordu ile üç yıl sefere iştirak etmiştir. *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, yay. Haz. Abdulkadir Özcan, Ankara, 2000, 150. Başka bir belgede bu sayı 16.227 olarak kayıtlıdır. *BOA.Hat-ı Humâyun.1654/53-3*.

²⁹ Ö. Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 378.

³⁰ Halil Paşa zamanında Kilis, Kırka ve Hersek sancaklarını kapsayan bir tahrir çalışması da yapılmıştır. Fazileta Hafizović, *Popis Sela i Zemlje Sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, Oslobodenih Od Mletačke Republike 1701.Godine*, Zagreb-Sarajevo 2016.

³¹ Bu neferlere günlük 165.812 akçeden yıllık 39.790.330 akçe ödeniyordu. *BOA.HAT.1654/53-4*.

³² *BOA.D.BKL.d.32294*, s. 5, 7-9. Başka bir belgede eyaletteki asker sayısı 16.227'dir. Bu askerlere gündelik 171.328 akçe ve 238 gün üzerinden yıllık 40.776.056 akçe ödenmiştir. *BOA.HAT.1654/53-4*.

göre küçük olması asker sayısının az olmasına temel sebeptir. Ayrıca Bihke'deki firar ve ölüm vakaları da nefer sayısını etkilemiş olmalıdır. Sancaklara göre yevmiyelerde asker sayısı ile doğru orantılı olarak artmaktadır.

Vezir Halil Paşa'nın yaptırdığı yoklama sonrasında asker sayısında, barış öncesine göre 714 neferlik bir artış söz konusu olmuştur. Bu durum Avusturya ve Venedik devletleri ile yapılan antlaşma neticesinde, daha önce düşman topraklarında yer alıp Osmanlı Devleti'ne bırakılan kale ve palankaların muhafazası için yazılan yeni askerlerden kaynaklanmıştır³³. Bu sayımdan birkaç yıl sonraya ait olan bir kronikte belirtildiği üzere Bosna sınırındaki kalelerde, 1114/1702-1703 yılında 16.312 nefer mevcuttur. Bu kişilere Bosna Eyaleti'ndeki bazı mukataa ve gümrük gelirleri ile Dubrovnik gümrüğü, Bosna cizyesi ve Üsküp nezareti malı ocaklık olarak tayin edilmiştir³⁴. Muhtemelen bölgedeki ihtiyaçlara göre nefer sayısında ufak bir artış olmuştur.

Halil Paşa'nın nizamında belirlenen 16.216 nefer asker sayısı ilerleyen yıllarda artarak 19.570 nefere yükselmiştir. Halil Paşa'dan sonra valilik görevine gelen İbrahim ve Osman Paşa zamanlarında da yeni yoklamalar yapılmıştır. Bu sayımlar sırasında bazı neferlerin mevâciblerine zam yapılırken, bazıları ise yeniden yazılmış, bu dönemde nefer sayısına 3.354 kişi daha eklenmiştir. Yoklamaya memur edilen Mustafa'nın getirdiği deftere göre, kale, palanka ve sair yerlerdeki askerlerden 18.110 neferi mevcut, 1.460 neferi ise mevcut değildir³⁵.

Mustafa Ağa'nın yoklama defterinde üzerinde durduğu husus şudur; Şehr-i Brod, Palanka-i Derbend (Derventa), Dubica, Setnice (Sitnica), Yayçe (Jajce), Han-ı Pripoy (Priboj), Yenivaroş (Nova Varoš), Kotorska (Kotorsko), Ravne, Bilay (Bilaj), Derbend-i Ravska, Palanka-i Madişkli?, Gradçaniçe (Gračanica), Srebrenik (Srebrnik), Çaçuniye?, Han-ı Atik, Turabila?, Kule-i İbrahim Sipahi gibi kale, palanka, kule ve şararpoların muhafazası için fazla asker yazılmıştır. Adı geçen yerlerde askerlere ihtiyaç yoktur ve sayıları azaltılarak yevmiyeleri kaldırılmalıdır. Mustafa Ağa'nın istekleri bunlarla da sınırlı değildir. Kalelerde görevli cemaat mensubu askerî görevliler, kılavuz, kâtip ve pasban (bekçi) gibi adlarla daha çok yevmiye almak için üzerlerine fazladan görev yazmıştır. Ağa, bu gibi askerlere sadece maaşlarının yeterli olacağı belirtilerek yevmiyelerde tenzil yapılması talep etmiştir. Mustafa Ağa'nın arzları merkezde de karşılık bularak yoklama neticesinde 917 neferin görevine son verilmiştir³⁶.

Tahrir görevlisinin bazı kalelere daha fazla asker yazılması veyahut askerlerin dirençlerini artırmak için maaşlarına zam yapılmasını içeren istekleri de söz konusudur. Bu doğrultuda Bosna Sancağı'nda Krupa ve Hersek Sancağı'nda İmoçka kalelerinin serhatte olmaları dikkate alınarak yevmiyelerine 1.509 akçe zam

³³ Bu neferden 119'unun mevâcibleri yevmiye tenzilatı ve diğer sebeplerden kapatılmış, geri kalan 590 neferin ise yıllık mevâcibleri huduttaki mukataa gelirlerinden ocaklık tahsis edilmiştir. *BOA.HAT.1654/53-4*.

³⁴ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 210.

³⁵ *BOA.D.BKL.d.32294*, 10-11. İbrahim Paşa, Mart 1704'den Nisan 1706 yılına kadar görevden yaptıktan sonra azl edilmiş ve yerine tayin edilen Osman Paşa ise Haziran 1708'e kadar bu görevi ifa etmiştir. Ö. Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 378.

³⁶ Görevine son verilen neferler, 13.547 akçe yevmiye almaktaydı. *BOA.D.BKL.d.32294*, s. 10-11. Şehr-i Brod, Hırvatistan'da yer alan kısmı Slavonski Brod, Bosna-Hersek'te yer alan kısmı ise Bosanski Brod ya da yalnızca Brod olarak bilinmektedir.

yapılmıştır³⁷. Mostar, Banvir (Trebinje), Bihke, Banaluka (Banja Luka), Maytofça? ve Jupan Petok (Zupan-Potok) palankalarına 780 nefer yeni asker ilave edilmiştir. Bu neferlerin yevmiyeleri için gerekli olan paraların lağvedilen ve tenzil edilen askerlerin maaşlarından karşılanması, yoklama listelerindeki askerler haricinde hiç kimsenin maaş almaması için her bir askere yeniden berat çıkarılması talep edilen diğer hususlardır³⁸.

Kalelerdeki asker sayılarının tespitinin ardından mevâciblerin ödeneceği yerler belirlenmiştir. Sınır boylarındaki kalelerin muhafazasındaki askerler ile yerli ve gönüllü neferlerin mevâciblerine, mukataa, cizye ve avâriz gelirlerinden yapılan tahsisata ocaklık denmektedir³⁹. Bosna Eyaleti kalelerindeki askerlere ocaklık olarak genel olarak Bosna cizyesi gelirleri tahsis edilmiştir. Ocaklıklar tespit edilirken sancak dâhilinde ve kaleye yakın yerler tercih edilmekle birlikte eyalet dışındaki bazı gelirlerinde tahsisi de söz konusudur. Bu yerlerden en önemlileri Üsküp cizyesi, Üsküp nezareti ve nezarete bağlı mukataalardan lonik bedeli⁴⁰, Vulçitrın cizyesi, Selanik memlahası, Kratova madeni mukataası ve Selanik gümrük gelirleridir. Bunlar haricinde eyalet dâhilindeki demir madenleri, şem'hane, beytü'l-mal, iskele ve diğer gümrük gelirleri, celebkeşân, voynugân, rüsûm-ı Eflakân, avâriz-ı divâniye, tapu-yı zemin resimleri, memlaha, çeşitli yerlere ait cizye gelirleri, haymanegân, adet-i ağnam, tımar mukataaları, resm-i kantar, duhan dönümü, kahve rüsümü, kantariye, rüsûm-ı flori ve adet-i ağnam gibi çeşitli mukataa gelirleri de askerlere tahsis edilmiştir⁴¹.

Bölgedeki kalelere verilen nizamlar, yöneticilerin dirayetli olup olmamasına göre değişmiştir. Nitekim Bosna Eyaleti'ndeki palanka ve kale kapudanları, dizdar ve diğer ağalar ile ahali, Mustafa Ağa'nın (Ferhadpaşa) ölümü üzerine sultandan lağvedilen veya mevcudu azaltılan cemaatlerin eski hale getirilmesini talep etmiştir. Harp senelerindeki fedakârlıklar, neferlerin yoklamada mevcut olduğu, azledilmelerini gerektirecek bir sebebin bulunmadığı, kale ve palankaların stratejik bir noktada yer aldığı gibi iddialar bu kişilerin dile getirdiği hususlardandır⁴².

Osmanlıların, Bosna sınırında yaptıkları tüm düzenleme ve yoklamalara rağmen, askerî personelin görev başında mevcudiyetlerinin sürekliliği sağlanamamıştır. Bölgedeki askerî personelin çoğunluğu ulufeli olmakla birlikte ocaklık olarak tahsis edilen tımarlara rastlanmaktadır. Nitekim 1125/1713-1714 tarihli bir deftere göre, eyalet dâhilinde 18.579 ulûfeli, 1.356 nefer tımarlı olmak üzere 19.935 nefer kayıtlıdır. Yoklama defterindeki bu sayıya rağmen askerın

³⁷ Mostar kalesine 3.772 akçe yevmiye ile 370; Banvir kalesine 2.462 akçe yevmiye ile 231; Bihke ve Banaluka kalelerine 1.461 akçe yevmiye ile 116; Maytofça palankasına 324 akçe yevmiye ile 30; Jupan Petok palankasına 458 akçe yevmiye ile 40 nefer asker daha yazılmıştır. *BOA.D.BKL.d.32294*, s. 10-11.

³⁸ *BOA.D.BKL.d.32294*, s. 10-11.

³⁹ Orhan Kılıç, "Ocaklık", *DİA.*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 318; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2003, s. 89.

⁴⁰ 18. yüzyıl boyunca malikâne sistemi ile işletilen nezaret gelirlerinin bir kısmı Bosna Eyaleti kalelerindeki askerlere ocaklık olarak tahsis edilmiştir. Üsküp nezareti ve nezaretinin idaresinde yer alan Lon kuyucularından alınan ve madenlere sarf edilen bedel ile ilgili olarak tarafımızdan bir kitap hazırlanmış olup basım sürecindedir.

⁴¹ *BOA.D.BKL.d.32286*, s. 2-20.

⁴² Ferhadpaşazade Mustafa Paşa, Haziran 1708'den Mayıs 1709'da vefat edene kadar bu görevi yerine getirmiştir. Ö. Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 232-233, 378.

çoğunluğunun mevcut olmadığı hakkında şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Başka bir sorunda mevâcib ve timarların mahsulünün alınması sırasında işe karışan kapudan ve zabitlerin uygulamalarıdır. Yöneticilik vasıflarından istifade eden bu kişiler, kale neferlerin maaşlarının bir kısmını zorla toplamıştır. Sınır nizamını bozmaya vesile olan ve ihanet derecesine varan bu tür davranışlar yüzünden devlet, fetva ile kapudan ve zabitleri cezalandırılma yolunu tercih etmiştir. Alınan tüm tedbirlere rağmen bölgedeki düzenin tam olarak tesisi mümkün olmamış olacak ki, bölgeye bir mübaşir sevki ile sorunların çözülmesi hedeflenmiştir. Her neferin görevli olduğu kale kapısı önünde tahriri, yoklamaya katılanların deftere kaydedilmesi, her askerin sorumlu olduğu kalede görevini icra etmesi ve gerekli nizamın sağlanması mübaşirden istenen konuların başında gelmiştir⁴³.

Bosna Eyaleti'nde gerçekleştirilen askerî sayımlar, eyalet dâhilinde var olan kapudanlık sisteminden bağımsız düşünülemez. Nitekim 17. yüzyıl ortalarına doğru bütün sınır bölgesinde kapudanlıkların teşkil edildiği görülmektedir⁴⁴. Böylece bu yüzyıl boyunca vilayetlerdeki ayanlar gibi kapudanların da bölgelerindeki siyasi etkilere giderek artmıştır⁴⁵. Bununla birlikte barış anlaşmasının akabinde (1700-1716 yılları arasında) Osmanlılar, önemi ve rollerini daha da iyi anladıkları kapudanlıkların sayılarına yenilerini ilave etmişlerdir. Bu doğrultuda çoğunluğu sınır bölgesinde teşkil edilen eyalet dâhilinde 13 yeni kapudanlık oluşturmuştur. Savunma sisteminde görev alan her bir yeni kapudanlık ile bütün Bosna Eyaleti birbirine bağlanmıştır⁴⁶.

Resmi görevlilerin dışında, bir seferberlik halinde eyalet dâhilinden büyük miktarlarda asker temin edilebildiği de gözden kaçırılmamalıdır. Elbette resmi rakamlarda belirtilen asker sayılarına da ihtiyatla bakılmalıdır. Nitekim bölgeden gelen raporlar doğrultusunda, Bosna Eyaleti'nde askerî açıdan çok büyük bir disiplinsizlik olduğu görülmektedir⁴⁷. İncelenen dönem içinde yaygın bir görüş oluşturan bu durum nedeniyle defaatle kalelerdeki neferler yoklamaya tabi tutulmuştur⁴⁸.

Bununla birlikte mali bürokratların asker sayılarını azaltma çabası, yerli kulların görev başında olmadan maaş alma istekleri, bölgede güçlü ve kural tanımaz zabıt ve kapudanların varlığı gibi nedenler, nispeten eyalet dâhilinde askerî nizam hususunda yeterli başarı sağlanamadığını göstermektedir.

b. Mühimmat Nakli

Osmanlılar, eyalet boyunca sadece askerî yoklamalar ile yetinmemiş, bölgedeki askerî varlığını silah ve mühimmat ile de takviye etmiştir. Öyle ki Vezir

⁴³ BOA.D.BKL.d.32333, 4 Muharrem 1125/31 Ocak 1713, s.1.

⁴⁴ Adem Hancı, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında", V. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler (23-28 Eylül 1985)*, İstanbul, 1986, s. 269.

⁴⁵ Avdo Sućeska, *Ajani Prilog Izućavanju Lokalne Vlasti U Našim Zemljama Za Vrijeme Turaka*, Sarajevo, 1965, s. 180.

⁴⁶ Enes Pelidija, "The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia", *The Peace of Passarowitz: 1718*, ed.Charles Ingrao-Nikola Samardžić-Jovan Pešalj, USA 2011, s.114.

⁴⁷ Seferlik halinde savaşa 60.000 askerin getirilebildiği hesaplanmıştır. E. Pelidija, *Bosanski Ejalet*, s. 83, 93.

⁴⁸ Diğer askerî yoklamalar için bkz., BOA.Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Defterleri.1152-A; BOA.D.BKL.d.32229, BOA.D.BKL.d.32293, BOA.D.BKL.d.32295, BOA.D.BKL.d.32304, BOA.D.BKL.d.32309, BOA.D.BKL.d.32333.

Halil Paşa önderliğinde yapılan yoklamalar sırasında kalelerdeki mevcut mühimmat da kontrol edilerek eksik mühimmatın serhat hattına sevki için planlama yapılmıştır (1700)⁴⁹. Kaleler için ihtiyaç duyulan mühimmatın tahririni müteakip en hızlı ve masrafı daha az olan yol güzergâhları da Halil Paşa'nın hazırlattığı deftere kaydedilmiştir.

Sınır hattına gönderilecek mühimmatın büyük çoğunluğu Belgrad'a, oradan Sava nehri kullanılarak en uygun noktaya sefineler ile taşınmıştır. Yasenofça (Jasenovac) kalesi için gemilerle sevk edilen mühimmat ve toplar, kale yakınına kadar getirilmiştir. Sınır hattının en önemli noktalarından olan Bihke'ye sefinelerle getirilen mühimmat, sekiz saat mesafelik yerde karaya çıkarılarak nakledilmiştir. Brod iskelesini kullanarak mühimmatı taşınacak kaleler, Doboy (Doboj) ve Maglay (Maglaj)'dır. Doboy için iskeleden on iki, Maglay için ise sekiz saat mesafelik karayolu yürüyüşü bulunuyordu. Mühimmatın taşınması sırasında istifade edilen diğer nehir ise Una idi. Bu nehir vasıtasıyla getiren mühimmatlar, Krupa kalesine götürülmek için iki saatlik karayolu kullanılırdı. Krupa, nakil için belirlenen diğer dağıtım noktasıydı. Zira İzacık (Izačić) kalesine on, Terşiçe'ye on bir, İstazin'e (Cazin) sekiz, Mutnik ve Ostrovica'ya altışar, İstine (Stina) ve Yezerski'ye (Jezerski) dört saatlik mesafelik bir alanda konumlanmıştı. Bihke kalesine 1,5 saat mesafede yer alan diğer kalelerin mühimmatı da buraya sevk edilerek karayolu ile taşınırdı. Maden-i Atık'e gemi ile gönderilen mühimmatın Klyuç (Ključ) kalesine sevki için beş saatlik karayolu mevcuttu. Sava ve Una suyunu kullanan sefinelerin yüklerini belirlenen noktalara indirmelerini müteakip, karayolundaki taşıma işi için de ihtiyaç miktarı bargir ve araba hazır bekletilirdi⁵⁰.

1700 yılı içinde keşif sırasında kalelerde belirlenen eksik mühimmatların giderilmesi amacıyla Selanik baruthanesine, Belgrad cephanesine, Banaluka kârhanesine, Tophâne-i Âmire ile Tersâne-i Âmire'ye hükümler yazılmıştır. Selanik baruthanesinden 210 kantar barut ile Selanik gümrük emini tarafından ve ücreti gümrük gelirlerinden karşılanan 91,5 kantar kurşun mekkâri develeri ile Belgrad'a sevk edilmiştir. 13,5 kantar fitil Belgrad cephanesinden tedarik edilerek gemilerle Bosna'ya göndermiştir. Demir kürek, balta ve kazmaların bir kısmı Vezir Halil Paşa aracılığıyla Banaluka Kazası'ndaki Güveşova madeninden; ağaç kürek ve kundağın bir kısmı yine aynı kazaya tabi Gradişka taraflarından tedarik edilmiştir. Banaluka kârhanesinden 25.550 yuvarlak temini işiyle ise kârhane emini sorumlu tutulmuştur⁵¹. Tophaneden gönderilen 112 nühas top için gerekli keçe Bosna taraflarından elde edilmiştir. Humbara, burgu, hartuçluk kâğıt ve çiviler, Belgrad cephanesinden; isparçına aletleri ise Tersâne-i Amire'den sevk edilmiştir⁵².

Bosna Eyaleti'nin Avusturya sınırına sevk edilen topların bir kısmı, Lehistan ile yapılan antlaşma ile boşaltılan Kamaniçe kalesindeki mühimmattır. Ekim 1699'da Lehistan ile yapılan ahitname şartlarına göre boşaltılan kaledeki cephane, top, barut ve diğer silahlar, kale muhafızı Kahraman Paşa tarafından tespit ve kayıt altına alınmış, akabinde 148 tunç, 102 demir ve 23 havan topu Bender ve Akkirman

⁴⁹ BOA.D.BKL.d.32227, 5 Receb 1112/16 Aralık 1700, s. 2.

⁵⁰ BOA.D.BKL.d.32277, 5 Receb 1112/16 Aralık 1700, s. 2.

⁵¹ Banaluka madeni, humbara danesi ve yuvarlak üretim merkezidir. Burada normal şartlar altında yıllık ortalama 130.000 yuvarlak üretimi yapılmaktaydı. BOA.HAT.1654/53-2, 15 Şevval 1114/3 Mart 1703.

⁵² BOA.D.BKL.d.32277, s. 4-6.

kalelerine teslim edilmiştir⁵³. Bosna sınırının askerî olarak güçlendirilmesi sırasında Akkirman'dan 77 ve Bender'den ise 36 olmak üzere 133 topun Tuna sefineleriyle Belgrad'a, oradan Bosna'ya gönderilmesi emredilmiştir. Nitekim zikrolunan kalelerden sevk edilen toplar, Eyüp Paşa ile Gradiška iskelesine getirilmiş, Bosna defterdarı Mehmed Efendi tarafından teslim alınmıştır⁵⁴.

---

⁵³ Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamañçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul, 2004, s. 198.

⁵⁴ *BOA.D.BKL.d.32277*, 15 Zilkade 1114/2 Nisan 1703, s. 6.

Tablo 2. Bosna Eyaleti'ndeki Kalelere Gönderilen Top, Mühimmat ve Askerî Malzemeler (18. Yüzyıl Başları)

KALE	Kolonborna	Şahî	Balyemez	Teymur Top	Barut (Kantar)	Kurşun (Kantar)	Kazma	Fitul (kantar)	Teymur kürek	Balta	Ağaç kürek	Yuvarlak	Humbara	Kundak	Tekerlek	İsparçına	Keçe	Burgu	Hartucluk kâğıt (Deste)
Yasenofça (Jasenovac)	2	3		2	20	5	50	1	50	50	300	950	2500	7	14	4	7	7	10
Dubica	1	3		10	4	4	30	0,5	30	20	200	500	1500	4	8	1	4	4	5
Sofu (Kule)	2			5	2	2	20	0,5	10	10	100	200	500	2	4		2	2	5
Bihke (Bhaç)	10	10	10	50	20	100	3	50	50	50	500	15000	3000	30	60	10	30	30	20
Doboy (Doboj)	2	3		3	20	10						1250		8	16	5	8	8	5
Teşne (Tešanj)	2	3		10	5	30	30		20		300	500		5	10	2	5	5	10
Gradiška-i Atik (Stara Gradiška)	2			2	3	3						400		2	4		2	2	5
Brod				2	3	3													
Maglaj (Maglaj)	3			5	3	3		1					1000	3	6		3	3	5
Krupa	2			2	5	3	30	0,5	20			1000	1000	4	8	2	4	4	10
Izacik (Izačić)	2			5	1	10	0,5	10				200	500	2	4		2	2	5
Terşice (Tržac)	1	3		1	10	3	15	1	10			1000	500	4	8	1	4	4	5
Mutik	1			2	2	1						150		1	2		1	1	3
Ostrovica (Ostrožac)	3			1	5	2		1			200	500		4	8	1	4	4	3
Istine (Stina)	2			2	1	10	0,5	10				200		2	4		2	2	5
Yezerški (Jezerški)	2			2	1	1	0,5	10				200		2	4		2	2	3
Istazin (Cazin)	3			5	3	30	30	1				300		3	6		3	3	3
Brekovica				2	1	1													
Türk Mihal	1			2	5	2	15	10			100	400	1000	3	6	2	3	3	5
Todorovi (Todorovo)	2			3	1	15	10	10				200	500	2	4		2	2	3
Vranograč (Vrnograč)	1			1	4	2	15	10				300	600	2	4		2	2	3
Pojin (Bužim)	1	2		3	15	5	100	40					3000	6	12	4	6	6	5
Kladuša-i Kebir (Velika Kladuša)	1	2		2	5	2	20	0,5	15			700	1000	5	10	3	5	5	5
Ripçe (Ripač)	1			1	1	1						100		1	2		1	1	3
Ostrovica-i Atik (Stara Ostrovica)	2			2	6	3	20	1	10			600		4	8	2	4	4	5
Bilaj (Bilaj)	1			2	5	2	20	0,5	10			500	1000	3	6	2	3	3	5
Vakf-i Una	1			1	1	24						100	200	1	2		1	1	3
Ključ (Ključ)				2	5	2	20	0,5	10			300	700	2	4	2	1	2	5
TOPLAM	20	60	10	23	212	115	550	13,5	335	130	1700	25550	18500	112	222	41	112	111	139

“...Bosna Eyaleti’nde vaki’ kal’âya gönderilen mühimmat...”⁵⁵ başlığı altında kayıtlı defterden anlaşıldığı üzere, eyalete büyük miktarda askerî malzeme nakledilmiştir. Topun namlu kısmının üzerine konulduğu yer olan kundak, tekerlek, top çekmek için kullanılan isparçına, dökümcülerin yüksek sıcaklıktan etkilenmemesi için özel tasarlanan elbise olan keçe, burgu, hortuçluk kâğıt ve kundak, Tophâne-i Amire’den tedarik edilmiştir. Bölgedeki kalelere sevk edilen kolomborna, teymur, şahî ve balyemez top sayısı 100’ün üzerindedir. Kale kuşatmalarında tercih edilen toplardan balyemez, sadece bölgedeki en önemli kalelerden biri olan Bihke’ye gönderilmiştir. Hem karada hem de denizde kullanılma özelliğine sahip kolomborna toplarından 20, hafif top sınıfından olan şahîlerden 60 top serhatteki kalelere sevk edilmiştir. Bir nevi top olarak tasnif edilen gerek elle gerekse havan topu ile atılabilen humbaralardan 18.500 adet olmak üzere çok sayıda topun da bölgedeki kalelere gönderildiği müşahede edilmektedir⁵⁶. Yine kalelere sevk edilen topların attığı taş veya demirden mermi olarak tarif edilen⁵⁷ yuvarlakların âdeti 25.000’in üzerindedir. Bu toplar için kullanılmak üzere büyük miktarda kurşun, barut, fitil, kundak ve tekerlek de sevk edilmiştir. Bunların yanı sıra daha çok imar faaliyetlerinde kullanım sahası olan kazma, kürek, burgu ve balta gibi aletler de kalelere gönderilen malzemeler arasındadır.

Mühimmat takviyesinin barış antlaşmasının hemen akabinde gerçekleşmiş olması dikkate değerdir. Bu cümleden olarak Avusturya ve Osmanlı kuvvetlerinin sınır hattını takviyesi, yeni bir savaşın her an çıkma ihtimalinin iki devlet nezdinde gözden kaçırılmadığını göstermesi bakımından ilginçtir.

c. Kale Tamirleri

Bosna kaleleri Tuna nehrinin gerisinde, özellikle nehir kıyılarına inşa edilmiştir. Bunun en önemli nedeni Tuna nehri kenarındaki kalelerin oluşturduğu savunma hattının çökmesi halinde, ikinci hat olarak bölgenin saldırılara direnmesidir⁵⁸. Nitekim Bosna ve Bihke sancakları Avusturya sınırını; Kilis ve Hersek’teki kaleler ise Venedik sınırını savunmak üzere teşkil edilmiştir.

Serhat boyundaki kalelerin ihtiyaç duydukları mühimmat listeleri hazırlanırken, Bosna valisi Vezir Halil Paşa aracılığıyla kalelerde de keşif çalışmaları yapılmış, tamamen yıkılan, hasar gören ve yeni eklemelere ihtiyaç duyulan kaleler tespit edilerek gerekli tamirat ve tadilatın yapılabilmesi için ilgili kadi, sancakbeyi, alaybeyi, züema ve erbâb-ı timar mensuplarına emirler gönderilmiştir. 1700 yılı içinde yapılan bu keşif faaliyetinin çok düzenli yapıldığı söylenemez. Zira kaleler için çıkarılan keşif bedelleri tamirat sırasında belirlenen miktarı aşmıştır. Bunun en büyük sebebi, çok yönlü gerçekleştirilen ve eyaletin bütün noktalarını kapsayan çalışmalar olmalıdır. Halil Paşa’nın onarımı gerekli olarak belirlediği kaleler haricinde ilerleyen yıllarda Ehlune (Livno), Cisir-i Çetine,

⁵⁵ Defterde eyalete sevk edilen mühimmatların icmalini gösteren rakamlar birbirini tutmadığından, (örneğin 115 kantar kurşun gönderilmişken icmalde bu sayı 91,5 kantardır) metin içindeki kayıtlar esas alınmıştır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 1-5.

⁵⁶ Salim Aydüz, *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara, 2006, s. 251-252, 286, 352, 368, 408.

⁵⁷ Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 739.

⁵⁸ Okan Güven, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisan Tezi), Ankara, 2017, s. 33-34.

Derzenik (Drežnik), Şehr-i Brod, Huryan (Furjan), Çetire (Çetini), Reste, İstorlik, Yodrobered, Podzvzd, Açıv, Dobor, Doborçe, Ravne ve Derbend gibi kale, palanka ve kulelerde elden geçirilmiştir.

Öncelikli olarak yeni bir savaşın çıkma olasılığı dikkate alınarak Avusturya ve Venedik sınırında yer alan kalelerin tamiratına çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Sınır hattına uzak, eyaletin iç kısmı diye tarif edilen İzvornik Sancağı'nda ise durum aksi bir yönde gelişmiştir. Kalelerin tamir edilmesi bir yana bazı kalelerin tamamen boşaltılması dahi düşünülmüştür. Sancaktaki kalelerden Srebrenik'deki askerlerin görevleri lağvedilmiş, yine de yerinde teftiş edilmesi uygun görülmüştür. Uzun savaş boyunca düşman birlikleri tarafından kale etrafındaki palankaların ele geçirildiği, buna mukabil erlerinin direnç ve fedakârlıkları nedeniyle kalenin düşmana direnebildiği inceleme neticesinde anlaşılmıştır. Kale neferlerinin isteği ve savaş sırasındaki gayretleri dikkate alınarak daha önceki karardan cayılarak görevli personele yeniden ocaklık tayin edilmiştir⁵⁹.

Kalelerin ehemmiyeti, tamir önceliğine sahip olmalarında temel etkindir. Bir misal olarak Ehlune kalesinin stratejik önemi dikkate alınarak Akhisar kalesi tamiri daha sonraya bırakılmıştır⁶⁰.

Tablo 3. Bosna Eyaleti'nde Kaleler ve Keşif Bedelleri (18.Yüzyıl Başları)

Kale	Keşif Bedeli (Kuruş/Akçe)	Kale	Keşif Bedeli (Kuruş)
Banaluka	12.193	Yezerski	500
Ehlune	11.227	İstazin	500
Bihke	12.389	Türk Mihal Bey	500
Brod	200	Todornovi	250
Huryan/Çetire/Reste/İstorlik/Yodrobered	5000	Dobor (Derbend Kazası)	1500
Podzvzd	500	Gradçaç (İzvornik)	500
Yayçe	23.036 akçe	Gradçaniçe (İzvornik)	500
Dubica	1000	Pojin	1000
Doboy	500	Kladuşa-ı Kebir	1000
Srebrenik	-	Rebce	350
Teşne	500	Ostrovica-i Atik	500
Gradiška-i atik	300	Bilay	300
Maglay	500	Klyuç	250
Krupa	1500	Onogoşte	7400
İzacık	1550	Kalyuk (Kuryenik nah.)	400

⁵⁹ Srebrenik kalesinde bir cephe, iç kalede bir cami ve sarnıç vardı. Eski Bosna valisi Mustafa Paşa, 137 nefer askerin yaklaşık 15-20 yıldır, gece-gündüz kaleyi savunduğu hakkında rapor sunduğundan 137 nefer askere yeniden ocaklık tahsis edilmiştir. *BOA.MAD.4355*, s. 437.

⁶⁰ *BOA.MAD.4355*, s. 525.

Terşice	2474	Sokolçe	400
Mutnik	400	Vrnograç	300
Brekovica	1250	Akhisar	800
Ostrovica	500	Novi	6000
Derzenik	1765,5	Saraybosna	3000
Dobor (Bosna)	416	İstine	300
Toplam		80.558 kuruş	

Tabloda görüldüğü üzere 46 kalede keşif çalışması yapılmıştır. Deftere göre bu kalelere yapılacak harcama miktarı 80.558 kuruştur⁶¹.

Nehir boyları, yolculuk ve nakliyat için daha uygun şartlar sunmaktadır. Nitekim bölgedeki kalelerin dizilimi Bosna, Una, Korana ve Sava nehirleri boylarını takip etmektedir. Una ve Sava nehirleri ağzında, Sava'ya beş-altı saat yerde bulunan Banaluka⁶², Una suyuna yakın bir noktada Yasenofça kalesinden üç saat uzaklıkta olan Dubiçe⁶³, yine Una suyuna yakın bir noktada yer alan Bihke⁶⁴, Avusturya hududunda Una suyu kenarında ve Bihke kalesine sekiz saat uzaklıkta yer alan Krupa⁶⁵, Una suyu yakınında ve Avusturya hududunda yer alan Ostrovica⁶⁶ tamirati yapılan kalelerdendir. Bosna suyu kenarında yer alan kaleler Doboy⁶⁷ ve Maglay'dır⁶⁸. Bölgedeki diğer nehirlerden Korana boyunda yer alan Terşice⁶⁹ ve

⁶¹ Tamirat defterinde sadece Yayçe kalesi için 23.036 akçe keşif bedeli çıkarılmış, tarafımızdan 144 kuruş (1 kuruş 160 akçe hesabıyla) olmak üzere genel hesaba eklenmiştir.

⁶² Banaluka kalesi, Avusturya sınırındaki stratejik konumu nedeniyle Osmanlı döneminde ehemmiyeti giderek artan kalelerdendir. 16. yüzyılın ikinci yarısında, Ortaçağda yapılan kaleden farklı olarak, büyük ihtimale Ferhadpaşa Sokoloviç tarafından *Kal'a-i cedid* adlı yeni bir kale inşa edilmiş ve daha sonraları burası Kastel olarak anılmıştır. Elma Korić, "Fortifikacijski Kompleks Banje Luke u XVI Stoljeću", *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju (POF)*, 56 (2006), Sarajevo, s.155. Banaluka kalesi ve kale etrafındaki daha küçük kale ve palankalarda 4.500 asker görev yapıyordu. Kale, taş ve çatma ağaçtan tabyalı olarak onarılmış, cephane ve ambarda da çalışma yapılmış, tamirine Bosna beylerbeyi Mustafa Paşa zamanında başlanmış, onun ölümü üzerine oğulları Hasan ve Mehmed beyler tarafından bitirilmiştir. Kalenin onarımı sırasında Mostar sakinlerinden zimmi Luka, kale tamirindeki bilgisi nedeniyle mimar olarak tayin edilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, 18 Safer 1112/4 Ağustos 1700, s. 7; *BOA.MAD.4355*, s. 490, 528.

⁶³ Dubica kalesi, üç kuleli taş bir yapıydı. Etrafındaki kasabanın bazı mahalleri ile kalenin hendek ve kuleleri elden geçirilmiştir. Onarım sırasında ihtiyaç duyulan kereste, 1,5 saatlik mesafeden getirmiş, ayrıca 30'şar nefer neccar ve baltacı, 30 öküz arabası ise Banaluka Kazası'ndan temin edilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, 18 Şaban 1112/28 Ocak 1701, s. 7.

⁶⁴ Eyaletteki en büyük tamir faaliyeti Avusturya sınırında Bihke kalesinde gerçekleşmiştir. Kale taşrasında ağaçtan dolma ve çatma tabya, ambar setleri, cami taşrasında Hendek suyundan Una'ya kadar olan alanda iki kıta ağaçtan çatma tabya, iç hisar tamiri, zahire için yeni bir ambar inşa yapılan yerlerdendi. Srebreniçe kasabası ahalisinden yeterli miktarda reaya ile Bosna Eyaleti zaim, alaybeyleri ve kale neferleri işe iştirak etmek üzere görevlendirilmişti. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 8. Kale, 1707-1708 ve 1713-1716 yılları arasında iki defa onarım geçirmiştir. E. Kul, "Kale Tamirleri", s. 1053-1064.

⁶⁵ Krupa, taş bir kaledir. Büyük oranda yıkılan kalenin yapımında kullanılacak malzeme, dağa yakın ve taşlık bir alanda yer alması nedeniyle kolayca temin edilmiş, usta, işçi ve nakil vasıtaları Turnova'dan getirilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 9.

⁶⁶ Taş yapılı Ostrovica kalesinin yıkılan kule ve tabyaları nefer ağaları iştirakiyle yapılmıştır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 10.

⁶⁷ Birer tabya ve ambar, bir kısım duvarlar, cephane kulesi inşası gerçekleştirilmiştir. Bosna Eyaleti zaim ve erbâb-ı timarından 200 kişi ile bir çeribaşı işe nezaret etmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 8.

⁶⁸ Taş bir kale olan Maglay'ın tamirinde kale neferleri ile İzvornik Kazası reayası görev yapmıştır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 9.

Sava boyundaki Gradiška-i Atik⁷⁰ kalelerinde de onarım işleri yapılmıştır.

18. yüzyıl başlarında Halil Paşa'nın emri doğrultusunda yapılan keşif defterine göre Avusturya sınırını oluşturan Bihke Sancağı, en yoğun çalışmaların yapıldığı yerdir. İzacık⁷¹, İstine⁷², Yezerksi⁷³, İstazin⁷⁴, Türk Mihal beyleri⁷⁵, Vrnograç⁷⁶, Ostrovica-i Atik⁷⁷, Bilay⁷⁸, Pojin⁷⁹, Teşne⁸⁰ ve Sokolçe⁸¹ kaleleri de onarımı yapılan kalelerdendir.

Sınır hattından uzak noktalarda da bazı kalelerin tamiratı ve tadilatı için keşif yapılmıştır. Bu kaleler; Kladuşa-ı Kebir⁸², Klyuç⁸³, Akhisar⁸⁴, Onogošte⁸⁵ ve Kalyuk⁸⁶'tur. Rebce, Todornovi ve Berkoyçe ise küçük miktarda onarım geçiren

---

⁶⁹ Avusturya sınırında, taştan yapıma Terşiçe kalesinin stratejik konumu yazışmalara yansımıştır. Bölgedeki idarecilere gönderilen hükümlerde hududa çok yakın bir noktada yer alması nedeniyle bir an önce tadilatın bitirilmesi tembih edilmişti. Cephane kulesi ile 200 zira (108 metre) kale duvarı yıkılan noktaları. Kale tamiri için gerekli ame, işçi ve arabalar ise Akhisar Kazası'ndan temin edilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 9.

⁷⁰ Gradiška-i Atik kalesinin bir de iskelesi vardı. Avusturya ile yapılan ahitname mucibince üstü açık olarak inşa edilmesi hususunda uyarıcı hükümler gönderilmiştir. Kereste ise bir saatlik mesafeden kesilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 8.

⁷¹ Bihke kalesinin ilerisinde ve üç saatlik mesafede yer alan İzacık'ın kulesi harap olmuştu. Bihke kalesi tamiri ile sorumlu kişilerin İzacık'taki onarımla da görevlendirildiği anlaşılmaktadır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 9.

⁷² Kargir bir yapıya sahip İstine kalesi, saldırılara daha da iyi dayanabilmesi amacıyla taştan yapılmıştır. Bir miktar duvar, kule ve cephaneye inşa edilen alanlardandı. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 10.

⁷³ Bihke muhasarası sırasında harap olan kalelerden biri de Yezerksi idi. Kargir küçük bir kale olan bu yapının yıkılan kuleleri, kalenin nefer ağaları tarafından yapılmıştır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 10.

⁷⁴ Kargirden yapıma İstazin kalesinin de kule ve tabyaları yıkılmaya yüz tutmuş, Bosna Sancağı alaybeyi ile Prepol Kazası'ndan yeterli sayıda reaya ile tamir edilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 10.

⁷⁵ Avusturya ile yapılan mücadele sırasında kuşatılan Türk Mihal Beyleri kalesinin üç kulesi ile tabyaları harap olmuştur. Hersek Sancağı'na bağlı Foça Kazası'ndan yeterli miktarda işçi yapım sırasında görevlendirilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 10.

⁷⁶ Avusturya sınırında küçük ve taş bir kale olan Vrnograç'da, Kreşova Kazası ahalisi tarafından onarılmıştır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 11.

⁷⁷ Bölgenin en önemli kalelerinden biri olan Ostrovica-i Atik ise Avusturya sınırında, aynı zamanda Venedik sınırına yakın bir noktada taş bir kale idi. Büyük bir alanı yıkılan kalenin tamiriyle Bosna Sancağı reyası, timar mensupları ve kale nefer ağaları sorumlu tutulmuştu. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 11.

⁷⁸ Venedik ve Avusturya sınırının ortasında yer alan ve muhasara sırasında bir kulesi yıkılan ve bir taraf duvarı harap olan Bilay kalesi tamiriyle Klyuç nahiyesi ahalisi ilgilenmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 11.

⁷⁹ Yine Avusturya sınırında taş bina olan Pojin kalesinin kule ve tabyaların doldurulması için Çelebipazarı Kazası'ndan yeterli sayıda reaya sevk edilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 11.

⁸⁰ Teşne, Doboy kalesine yakın, taşlık bir alanda yer alıyordu. Avusturya muhasarası sırasında iki kulesi ile 70-80 zira (37-44 metre) uzunluğundaki kale duvarı yıkılmıştı. Bu yapıların yanı sıra bir ambar ilave edilmesi işiyle kaza ahalisi vazifelendirilmişti. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 8.

⁸¹ Sokoliçe, Bihke Sancağı'nda yer alan kalelerdendi. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 13.

⁸² Bihke kalesine 12 saatten daha fazla bir mesafede, eyaletin iç kesiminde taşlık bir alanda yer alan ve altı küçük kaleden oluşan Kladuşa-ı Kebir'in taşra yapıları harap bir haldeydi. Yayçe Kazası reyası, Kilis Sancağı alaybeyi, züemâ ve timar mensupları tamirle ilgilenmişti. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 11.

⁸³ Kilis Sancağı'nda dağa yakın bir noktada yer alan Klyuç kalesinin taşra varoşu yıkılmış, yapımı için Gölhisar nahiyesi ahalisi sorumlu tutulmuştur. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 12.

⁸⁴ Ehlune yolu üzerinde derbent bir mahalde bulunan Akhisar kalesinin zamanla kule ve kale duvarları yıkılmış, masrafları Bosna cizyesi gelirlerinden karşılanarak tamir edilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 14.

⁸⁵ *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 12.

⁸⁶ Kuryenik nahiyesinde yer alan kalenin bazı mevzileri, iç kalesi, sarnıcı ve ambarı tamir edilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 12.

yerlerdendir⁸⁷.

Kale tamirleri sırasında birçok zorlukla baş edilmek mecburiyetinde kaldığı arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Kalenin bulunduğu coğrafi şartlar, tamir için gerekli malzemenin yakılması ve taşın kırılmasını zorlaştırmıştır. Hersek Sancağı'nda, taşlık bir alanda yer alan Banvir'de, taş ve kireç yakılmasına müsait bir yer olmaması nedeniyle taşın yakın bir noktadan kırılması ve kirecin de aynı yerde yakılarak taşınması uygun görülmüştür⁸⁸.

Hava şartlarındaki olumsuzluklar ve kışın bastırması, işlerin ertesi yıla sarkmasına sebep olmuştur. Keza Akhisar kalesi tamiri sırasında eyyam-ı şita yani kış ayları geldiğinden tamirata ertelenen yerlerdendir⁸⁹. Benzer bir durumda ağır kış şartlarından dolayı onarımı bahar ayına sarkan Banaluka kalesinde yaşanmıştır⁹⁰. Derbend ve Doborçe palankaları ile Ravne kulesinin tamiri sırasında aşırı yağışlar nedeniyle nehirler taşmış, bununda kerestenin naklini mümkün kılmaması nedeniyle tamir işi ertelenmiştir⁹¹.

Kale tamirleri için talep edilen taşıma aletleri ve insan gücünün zamanında gelmemesi de gecikme için yeterli sebeplerdendir. Ehlune kalesinin tamiri sırasında talep edilen araba ve ameleler göreve gelmemiştir⁹². 1120/1708-1709 yılında Banaluka kalesi tamiri için Bosna, Hersek ve İzvornik sancaklarından Banaluka'ya gelmesi tembih edilen arabalar, Yayçe ve Birvenik kazalarından beklenen kireç yakıcı, Mostar ve diğer kazalarından talep edilen ustalardan neccar ve ırgadın zamanında gelmemesi işin yapımını geciktirmiştir⁹³.

Bazı sorumluların görev başında olmaması da işin aksamasına neden olmuştur. Dobor kalesi tamiri sırasında nefer ağası kalede olmadığından, bir mübaşir gönderilerek sorun çözülmüştür⁹⁴.

İşin ehli olmayan kişilerin kale tamiri ile sorumlu tutulmaları da karşılaşılan sorunlardandır. Banaluka tamiri ile görevlendirilen Nazır Ahmed'in işten anlamadığı fark edildiğinden görevden el çektirilerek yerine Banaluka yuvarlak kârhanesi tamiri ile vazifeli Mimar Mustafa Ağa atanmıştır⁹⁵.

İsyan hareketleri de keşif faaliyetlerini etkilemiştir. Nitekim Karadağ taraflarındaki Onogošte kalesi, Nikşik'teki gayr-i Müslim asilerin sebep olduğu isyanlar, 1704 yılına gelinmesine rağmen işe başlanamayan yerlerden olmuştur⁹⁶.

---

⁸⁷ BOA.D.BKL.d.32277, s. 10-11.

⁸⁸ Banvir, sol taraftan Novi, bir taraftan Gabela, bir taraftan Karadağ ve deniz ile çevrilmiş stratejik bir kaledir. Dizme ağaçtan olan kale, zamanla çürüdüğünden kargir taş bina olarak yeniden yapılmıştır. Kale tamirinde çalışacak neccar, Avlonya'dan; reñber sınıfı ise kaleye yakın noktalardan tedarik edilmiştir. BOA.MAD.4355, s. 201. Banvir, günümüzde Trebinje'dir. 18. yüzyılın başlarında Yeni Trebinje olarak teşekkül etmiştir. Hamdija Kreševljaković-Hamdija Kapidžić, "Stari Hercegovvački Gradovi", *Naše Starine*, II, Sarajevo 1954, s. 16.

⁸⁹ BOA.MAD.4355, s. 525.

⁹⁰ BOA.MAD.4355, s. 491.

⁹¹ BOA.MAD.4355, 5 Zilkade 1118/8 Şubat 1707, s. 436.

⁹² BOA.MAD.4355, s. 453.

⁹³ BOA.MAD.4355, s. 530-531.

⁹⁴ BOA.MAD.4355, s. 400.

⁹⁵ BOA.MAD.4355, s. 492.

⁹⁶ Onogošte kalesi, İskenderiye kalesine 1,5 saat mesafededir. Hersek mutasarrıfı Selim Paşa ve Bosna valisi kethüdası aracılığıyla bölgede keşif yapılabilmıştır. Kale onarımı için gerekli taş ve kireç, kale

Kale halkının evleri de tamirat sırasında sorun oluşturmuştur. Nitekim eyaletin en önemli kalelerinden, savunma için 10.000 asker ihtiyaç duyan Ehlune kalesi tamiratında ahaliye ait evlerin kale surları ile birleştiği tespit olunmuştur. Duvarların zayıf olması ve düşman saldırılarına direnemeyecekleri anlaşıldığından yıkılarak yerlerine yeni sağlam kale duvarı yapılmıştır⁹⁷. Kalelerin genişletilmesi sırasında bazı vakıf malları da taşınmak zorunda kalmıştır. Vrbaş nehri üzerinde bulunan iki gözlü vakıf değirmeninin su bendi, Banaluka kalesinin kale duvarına tayin edildiğinden kaldırılmıştır⁹⁸.

Bazı devlet görevlileri, ahaliye tevzi edilen tekâliften daha fazla yük yüklemiştir. 1708 yılında Ehlune kalesi tamirâtı sırasında Hersek Sancağı'ndan talep edilen tekâlif için kaza kadırları, ahaliiden 100 ila 150 kuruş mahkeme harcı ve ayân-ı vilayet içinde 150 kuruş talep etmiş, alınan paralarının iadesi emredilmiştir⁹⁹.

Bosna Eyaleti'ndeki kale tamirleri, ilk olarak sınır hattından başlamış, ilerleyen zamanlarda iç bölgedeki daha az ehemmiyetli kaleler de elden geçirilmiştir. Eyalet dâhilinde büyüklü küçüklü 46 kalede onarım yapılmış, bu faaliyet sırasında 80.558 kuruşluk bir harcama yapılmıştır. Kale tamir defterinde, Banaluka, Ehlune ve Bihke kalelerinde yapılan tamiratlar geniş bir şekilde kaydedilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak; neccar, kereste neccarı, mimar, cerahor, ırgat, mutemet, kireç yakıcı, madenci, taşçı, bargir araba sürücüsü ve duvarcı gibi kalelerde görev yapan işçi sınıfı ile taş ve diğer malzemelerin taşınması sırasında kullanılan arabaların tahsis bedellerinin ne kadar olduğu tespit edilebilmektedir.

Tablo 4. 1700-1715 Yılları Arasında Ehlune, Banaluka ve Bihke Kalelerinde Çalışan İşçi Sınıfı ve Yevmiye Ücretleri (Sağ-Çürük Akçe)

Kale	Neccar	Mimar	Cerahor	Irgat	Mutemet	Kireç Yakıcı	Madenci	Taşçı	Araba (Öküz-Res)	Araba (Taş Nakli)	Bargir Araba Sürücüsü	Kereste Neccarı	Duvarcı
Ehlune	25	-	11	15	-	22	-	22	25	40/70	20	22	22
Banaluka	22/28/44/50	150	11	11	25/40	44/55	40	48	12/12,5	50	-	-	-
Bihke	50	-	-	25	-	-	-	-	25	70	-	-	-

Üç kaleden sadece Banaluka kalesinde görev yapan mimarın aldığı ücret tespit edilebilmiştir. Keza tamiratta görev alanlar arasında en yüksek yevmiyeye sahip kişi de mimardır. Marangoz, dülgör, doğramacı olarak tarif edilen neccarlardan bir kısmı kereste neccarı olarak tarif edilmiştir. Neccarların kalelere göre farklı ücretlere tabi oldukları görülmektedir. Kullanılan akçe birimindeki farklılıklar, neccar bulunmasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle yevmiyeye yapılan zamlar ve uzak diyarlardan kalelere neccar sevk edilmesi nedeniyle yol masraflarının dâhil edilmesi

yakınlarından; mimar Bosna'dan; taşçı ve neccar ustaları Avlonya'dan; işçiler ise yakın yerlerdeki Prepol, Taşlıca ve Nova kazalarından tedarik edilmiştir. *BOA.MAD.4355*, s. 202.

⁹⁷ *BOA.MAD.4355*, s. 453. Ehlune kalesinde yapılacak tamirat hükmü için bkz., *BOA.A.DVN.MHM.115*, s.495, 2192.hükm.

⁹⁸ Vakfın maddi kayba uğramaması için kalenin alt tarafında Kaya Yortu denen bölgede yeni iki değirmen inşa edilmiştir. *BOA.MAD.4355*, s. 517.

⁹⁹ *BOA.MAD.4355*, 3 Cemaziye'l-evvel 1120/21 Temmuz 1708, s. 454.

fiyat farklılığının oluşmasındaki etkenlerdir. Ücret belirlenmesinde kullanılan sağ ve çürük akçe de farklılıkların temel nedenlerinden biridir. Örneğin, Banaluka'da sakin olan neccarlara yevmiye olarak 28 akçe ödenirken, Yayçe'den şehre gelen neccar taifesine 50 çürük akçe ödenmiştir. Taş naklinde kullanılan arabalara ortalama 70 akçe tahsis edilmiştir. Irgat ücretleri kalelere göre farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte görevlilerin aldıkları ücretlerin birbirine oranı çok değişmemektedir.¹⁰⁰

d. Diğer Kale, Palanka ve Kule Tamirleri

Kalelerin diğer bir türü olan palanka, ahşap kazıklardan inşa edilmiştir. Bu yapılar, savunma amaçlı olarak Roma zamanından beri sıklıkla kullanılmıştır.¹⁰¹ Kelimenin aslı İtalyanca palanca (kazık) olup, bu dilden Türkçe'ye geçmiştir. Palankalar, çevresi derin ve içi su dolu bir hendekle çevrili, önünde köprüsü ve girişi gözetleyen bir kulesi olan, dikdörtgen şeklinde, arkası toprakla desteklenmiş, ağaç kütüklerinden koruyucu bir çitle çevrili, içinde yerleşim ve garnizon barındıran basit bir kale örneğidir. Bu yapıların dört köşesi, tabya denilen yarım daire biçiminde, içinde toprak bulunan tahta kulelerle korunmaktadır.¹⁰² Kuleler, birkaç katlı, taştan yapılmış, hemen hemen daima kare şeklinde, bahçeli bir avluya sahip savunma yapıları iken, şaranpolar ise bir bina çevresinde veya önünde, kaleye perde vazifesi gören yapılarıdır.¹⁰³

Bosna Eyaleti'nde küçük kale olarak tarif edilebilecek çok sayıda palanka mevcuttur. Kale tamirleri sırasında bu palankalar ve kulelerde elden geçirilmiş, güçlendirme veyahut yeni ilaveler yapılmıştır.

Tablo 5. Diğer Kale, Palanka ve Kule Tamirleri ile Keşif Bedelleri
(18. Yüzyıl Başları)

Palanka/Kule/Şaranpo Adı	Keşif Bedeli (Kuruş/Akçe)	Kale/Palanka/Kule Adı	Keşif Bedeli (Akçe)
Suka Kulesi	300 kuruş	Glavaş Kalesi	100.800
Brod Kasabası Kulesi	500 kuruş	Ada-i Otoka	90.850
Vakf-ı Una Palankası	300 kuruş	Cisr-i Vuk/Vuka	44.850
Grahova Palankası	200 kuruş	Borilovac Kulesi	67.800
Turabila Kulesi	200 kuruş	Karaorman Palankası	184.100
Banvir Palankası	2000 kuruş	Urmisiçe? Kalesi	69.700

¹⁰⁰ Kale tamirleri defterinden elde edilebilen akçe/kuruş değerleri için bkz., 1119 yılı Srebreniçe Hacı İskender cami tamirleri için 1 kuruş 160 akçe, *BOA.MAD.4355*, s. 425; 1118 yılı Doborçe palankası tamirleri için 1 kuruş 160 akçe, *BOA.MAD.4355*, s. 436; 1121 yılı Viranograd kalesi camii tamiratında 1 kuruş 160 akçe, *BOA.MAD.4355*, s.185; 1117 yılı Brod kalesi tamiri 1 kuruş 160 akçe, *BOA.MAD.4355*, s. 207; Foça Sultan II. Bayezid camii tamirleri 1 kuruş 230 akçe, *BOA.MAD.4355*, s. 398; 1120 yılı Ehlune kalesi tamiri için 1 kuruş 120 akçe, *BOA.MAD.4355*, s.445, 455; Bihke kalesi tamirleri için 1 kuruş 120 akçe, *BOA.MAD.4355*, s.418; 1124 ve 1125 yılı için Banaluka kalesi tamirleri 1 kuruş 120 akçe, *BOA.MAD.4355*, s.490, 498; 1126 yılı Banaluka kalesi tamirleri için 1 kuruş 160 akçe, *BOA.MAD.4355*, s. 495.

¹⁰¹ Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler Kaleler*, İstanbul, 2001, s. 178.

¹⁰² Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristan'ı Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı (1526-1718)*, İstanbul, 2010, s. 134.

¹⁰³ Hamdija Kreševljaković, "Stari Bosanski Gradovi", *Naše Starine Godišnjak Zavoda Za Zaštitu Spomenika Kulture Sr Bosne I Hersegovine*, I, Sarajevo 1958, s.7.

Jepçe Palankası	650 kuruş	Vrnograç Kalesi	108.200
Sepniçe Palankası	500 kuruş	Çaçuniye Kalesi	127.500
Brod Palankası	457,5 kuruş	Rog Kalesi	110.235
Doborçe Palankası	528 kuruş	Proloşice Kalesi	112.650
Derbend Palankası	700 kuruş	Plavna Kalesi	97.700
Ravne Kulesi	332 kuruş	Strmica Kalesi	89.550
Şaranpo-i Atik ve Cedid (Çetine)	216.280 akçe	Topolye Kulesi	56.740
Toplam	6.667,5 kuruş ve 1.476.955 çürük akçe (5.390 kuruş)		

Kale, kule ve palankaların keşfi Vezir Halil Paşa'nın direktifi ve eski Kilis Sancağı mutasarrıfı Ali Paşa önderliğinde yapılmıştır. Plavna, Urmisice, Glavaş, Strmica, Vrnograç, Čaçuniye, Rog, Proloşice kaleleri; Borilovac, Turabila¹⁰⁴, Suka¹⁰⁵ ve Topolye'ne kuleleri; Karaorman, Banvir¹⁰⁶, Vakf-ı Una¹⁰⁷, Jepçe¹⁰⁸ ve Grahova¹⁰⁹ palankaları; Çetine'deki atik şaranpo tamiri ve yeni şaranpo inşası ile Cisir-i Vuk ve Ada-i Otoka, Venedik sınırında Kilis, Kırka ve Hersek sancaklarında yer alıyordu. Bu kale, palanka ve kulelerin yapımı için gerekli para, 10.790 kuruş olarak hesaplanmış, masraflar 1113/1701-1702 yılı Bosna Eyaleti gümrük gelirlerinden karşılanmıştır¹¹⁰.

Vezir Halil Paşa'nın keşif çalışmasının akabinde tamamlanan kale, kule ve palankalardan sonra Bosna Eyaleti'nde yeni onarımlarda yapılmıştır. Bunlar; Doborçe, Sepniçe, Brod ve Derbend palankaları ile Ravne ve Brod kasabası kuleleridir¹¹¹.

Böylece küçük kale, palanka, şaranpo ve kuleler için harcanan miktar 10.790 kuruşa denk gelmektedir¹¹². Kaleler için 80.558 kuruşluk harcama da dikkate alındığında eyaletteki kale, palanka, kule ve şaranpolar için toplam harcanan miktar 91.348 kuruş etmektedir.

B. Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler

1. Cami, Köprü, Han ve İskele Yapımları

Bosna Eyaleti'nde yapılan imar faaliyetlerinin diğer ayağını, dinî yapıların

¹⁰⁴ Hersek Sancağı'nda yer alan Turabila kulesi, Turabila derbendi diye meşhur bir boğazda yer alıyordu. Kulenin en büyük özelliği, Karadağ eşkiyasının kullandığı geçit yerde bulunmasıydı. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 13.

¹⁰⁵ Suka kulesi, Una suyu kenarında, Kostajniçe'ye çeyrek saat mesafedeydi. Kule etrafındaki setler yıkıldığından yarım saatlik alandan getirilen malzeme ile yaptırılmıştır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 7.

¹⁰⁶ Cami ve duvarlarındaki bozulmalar dikkate alınarak Hersek Sancağı mutasarrıfı Recep Paşa önderliğinde onarılmıştır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 13.

¹⁰⁷ Vakf-ı Una, Una suyu yakınında, köprü yanında ağaçtan yapılmış bir palanka olup kulesi taştan dolmadır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 12.

¹⁰⁸ Teşne Kazası'ndaki Jepçe palankasının büyük tabyası yıkılmış, bazı mahalleri ise bozulmuştur. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 14.

¹⁰⁹ Hersek Sancağı'nda yer alan Grahova palankasının kule, hol ve duvarları yıkıldığından Hersek Sancağı mutasarrıfı Recep Paşa tarafından tamir edilmiştir. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 12.

¹¹⁰ 1700 yılında bir kuruş, yaklaşık 274 çürük akçeye denk gelmektedir. Bu doğrultuda 1.476.955 çürük akçe, 5.390 kuruştur. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 15.

¹¹¹ Doborçe, Derbend ve Ravne'de yapılacak tamirat için işçi ve ustalar Srebreniçe ve Foyniçe kazalarından temin edilmiştir. *BOA.MAD.4355*, 5 Zilkade 1118/8 Şubat 1707, s. 436.

¹¹² 1 kuruş 160 akçeye denk kabul edilerek yapılan hesaplama ile 1.476.955 akçe 9.230 kuruş etmektedir.

tadilatı veya yeniden inşası, yolcu ve tüccar sınıfı için iskele, han ve köprü gibi altyapı hizmetleri oluşturmuştur. Serhat hattında, kaleler içinde yer alan camilerin keşif raporları kale tamiratları ile birlikte hazırlanmıştır. Bunun haricinde bölgede yer alan ve Osmanlı sultanları II. Bayezid, Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad'a ait birer ve Fatih Sultan Mehmed'e ait üç cami de elden geçirilmiştir.

Tablo 6. Bosna Eyaleti'nde Yapılan Dinî ve Sosyal Yapılar (1700-1715)

Cami/Köprü Adı	Bulunduğu Yer	Masraf (Kuruş/Akçe)
Banvir Kalesi Cami	Hersek Livası	200 kuruş
Viranograd Kalesi Cami	Kilis Livası	120 kuruş
Onogošte Kalesi Cami	Hersek Livası	-
Kolaşin Kalesi Cami	Bosna Livası	200 kuruş
Açv Kalesi Cami	-	398,5 kuruş
Yayçe Kalesi Cami	Yayçe Kasabası	4400 akçe
Sultan Bayezid-i Veli Cami	Foça (Hersek Livası)	329,5 kuruş / 75.815 akçe
Fatih Sultan Mehmed Cami	Srebreniçe Kazası (Bosna Livası)	200 kuruş
Fatih Sultan Mehmed Cami	İzvornik Kalesi	500 kuruş
Fatih Sultan Mehmed Cami	Gradçaç (İzvornik Livası)	100 kuruş
Fethiye (Sultan III. Murad) Cami	Bihke Kalesi (Bihke Livası)	109.740 akçe
Sultan Süleyman Cami	Balagay Kasabası	400 kuruş
Sultan Selim Cami	Güzin Kasabası (Berçe)	250 kuruş
Ehlune Kalesi Cami	Ehlune	-
Hacı İskender Cami	Srebreniçe (İzvornik Livası)	100 kuruş
Banaluka Kalesi Cami	Banaluka Kalesi (Bosna Livası)	53.205 akçe
Saraybosna Kalesi Cami	Saraybosna	-
Visoka'da 3 Adet Cami	Visoka Kasabası	450 kuruş
Jepçe Kasabası Cami	Teşne Kazası	400 kuruş
Brod 5 Adet köprü	Bosna Livası	101,5 kuruş
Çetine Köprüsü ve Hanı	-	1500 kuruş
Han	Brod Kasabası	500 kuruş
Ahşap Köprü (Drina Nehri)	Gorajde Kasabası	500 kuruş
Lice Nehri Köprüsü	Prepol Kasabası (Hersek Livası)	450 kuruş
Toplam		8.248 kuruş (6.699,5 kuruş ve 247.560 akçe)

Tablodan da anlaşıldığı üzere eyalet dâhilinde 21 camide tamirat yapılmıştır. Bu camilerden 11'i kalelerde yer almaktadır. Camiler haricinde sekiz köprü ve iki handa da onarım yapıldığı görülmektedir. Onogošte, Saraybosna ve Ehlune kaleleri ile ilgili keşif raporlarında camiler için yapılan harcamalar, kale onarımları icmalı ile

birlikte verildiği için ne kadar ücretle yapıldıkları tespit edilememiştir. Bunun haricindeki cami, köprü ve hanlar için harcanan miktar ise 8.248 kuruştur.

Eyalet dâhilinde yapılan çalışmalardan bazı eserlerin daha önce mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Tamirat sırasında yapılan keşif raporlarında, ihtiyaçlar dikkate alınarak yeni camiler inşa edilmiştir. Nitekim Hersek Sancağı'nda, sınır hattında yer alan Banvir kalesinde cami olmadığından kalede yaşayan Müslüman ahalî, Cuma ve Bayram namazları için başka kazalardaki camilere gitmek zorunda kalmış, ahalinin şikâyetleri üzerine buraya da bir cami bina edilmiştir¹¹³. Keza Vıranograd kalesi içinde de cami mevcut değildi. Kalenin farisan ağasının talebi uygun görülerek namaz kılınabilecek bir yer yapılmasına karar verilmiştir. Öncelikli olarak Bosna valisi tarafından yapılmasını taahhüt edilen cami, işin bir türlü başlamaması üzerine 100 kuruşu Bosna cizyesinden, 20 kuruşu ise Bosna valisinin şahsi parasından verilerek yapılmıştır¹¹⁴.

Cami tadilatı için havale edilen paralarla ilgili de bazı sıkıntılar meydana gelmiştir. Böyle bir duruma örnek, Kolaşin kalesindeki camide yaşanmıştır. Bosna gümrükleri gelirlerinden havale edilen 200 kuruş, kale neferlerinin itirazına neden olmuştur. Onlar, kaledeki askerlerin ocaklık paraları olduğunu belirterek, kale tamiri için harcanması halinde neferlerin yaşayacakları sıkıntılardan dert yanmış, bunun üzerine tamir için gerekli para, belirtilmeyen bir yerden temin edilmiştir¹¹⁵.

Zamanla eskijen ve yıkılmaya yüz tutan camiler de vardır. Bunlar, Aç kalesi¹¹⁶, Foça'daki II. Bayezid, Balagay'daki Sultan Süleyman, Srebreniçe'deki Fatih Sultan Mehmed, İzvornik kalesindeki Fatih Sultan Mehmed ile Berçe Kazası'na bağlı Güzin kasabasındaki Sultan Selim camiidir¹¹⁷. Foça'daki caminin banisi ileride meydana gelebilecek eksiklikleri dikkate alarak, onarım sırasında ihtiyaç duyulacak kurşunun cami yakınlarındaki ocaklardan tedarik edilmesini şart koşmuştur. Vakıf mürtezikaları önderliğinde girişilen tamirat sırasında bir kısmı vakfın gelirlerinden, bir kısmı satın alınma yoluyla 3.732 vukiyye (4.787 kg) kurşun temin edilmiştir. Bunun haricinde eksik kalan kurşun, Foça kadısı aracılığıyla tedarik edilmiştir¹¹⁸. Srebreniçe kasabasında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan caminin üstü ve saçakları zamanla aşınmış, namaz sırasında cemaatin üzerine yağmur suyu damlamaya başlamıştır. 1112/1700-1701 yılında Bosna muhafızı Vezir Halil Paşa zamanında bilirkişi ve Srebreniçe halkının görüşleri doğrultusunda yapılan keşif raporuna göre, caminin ibadete açılabilmesi için 200 kuruş bedel belirlenmiş, işin neticelendirilmesi ise 1706 yılından sonraya

¹¹³ 200 kuruş, 1120 Üsküp sancağı avâzır ve nüzul malından havale edilmiştir. *BOA.MAD.4355*, s.473.

¹¹⁴ *BOA.MAD.4355*, s. 185. Farisan ağası, hudut kalelerinde muhafaza hizmetinde kullanılan, ekseri ulufeli, bazıları ise tımarlı olan atlı hisar erleridir. M. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 244.

¹¹⁵ Bu hadise üzerine cami tamiri işi, Bosna defterdarı Mehmed'e havale edilmiştir. *BOA.MAD.4355*, 203.

¹¹⁶ *BOA.MAD.4355*, s. 355.

¹¹⁷ *BOA.D.BKL.d.32277*, 17 Muharrem 1113/24 Haziran 1701, s. 13-15.

¹¹⁸ Vakıf mürtezikaları önderliğinde yapılan tamir sırasında, vakfın gelirlerinden 2.191 vukiyye (2.810 kg) kurşun sevk edilmiş, 1.541 vukiyye (1.976 kg) kurşun 300 kuruş bedelle satın alınmıştır. Arta kalan 350 vukiyye (449 kg) kurşun, Foça kadısı aracılığıyla tedarik edilmiştir. Caminin gündeliği 63 çürük akçe olan sekiz hizmetkârı, yine gündeliği 172 çürük akçe olan 16 mütekait ve dua okuyucu görevlisi bulunuyordu. 24 nefer cami görevlisine yıllık olarak Foça cizyesi gelirlerinden 8.319 çürük akçe ödeniyordu. *BOA.MAD.4355*, s. 398.

kalmıştır¹¹⁹.

Camilerdeki hasarların bir kısmı, şehir ve kalelerin kuşatılması sırasında verilen zararlardan ileri gelmiştir. Sultan III. Murad tarafından yaptırılan ve Fethiye (Bihke kalesi) cami olarak meşhur cami, Bihke kalesi kuşatması sırasında ağır hasar aldığından Bihke kalesi ile birlikte tamir edilmiştir¹²⁰. Başka bir misalde Visoka kasabasında yer alan üç caminin akıbeti ile ilgilidir. Düşman istilası sırasında birçok yeri yanan üç cami, ahalinin desteği ile onarılmıştır. Tamir için gerekli olan kereste ahalinin yardımı ile kesilerek şehre getirilmiş, amele ücretleri Bosna cizyesinden karşılanmıştır¹²¹. Savaş sırasında yanıp-yanmadığı tam olarak tespit edilemeyen camilerde bulunmaktadır. Bunlar; Gradçaça kalesindeki cami¹²² ile Teşne kasabasındaki camilerdir¹²³.

Bölgedeki savaşın etkilerini en iyi anlatan örnek ise İzvornik Sancağı, Srebrenice kazasındaki Hacı İskender camiinin başına gelenlerdir. Keşif sırasında caminin kurşunlarının olmayışı soruşturulmuş, İzvornik kaptanı Yusuf ile odabaşı İbrahim'in verdiği ifadelerden durum açıklığa kavuşmuştur. Buna göre, Avusturya askerlerinin İzvornik kalesinin kuşatması sırasında Topal Hüseyin Paşa, caminin kurşunu soyarak savunma için kullanmıştır. Caminin tekrar kullanıma açılması için mevcut 300 vukiyye (385 kg) kurşunun yanı sıra münasip bir yerden 1.500 vukiyye (1.924 kg) kurşun daha tedarik edilerek tamir gerçekleştirilmiştir¹²⁴.

Uzun savaş sırasında Müslüman ahalinin sığınak yeri Yayçe kalesinde yer alan cami de Yayçe kadısı Abdullah'ın önderliğinde, şehrin ileri gelenlerinin isteğiyle onarılmıştır¹²⁵.

Yol emniyeti, yolcu ve tüccar taifesinin seyahatlerini sıkıntısız yerine getirmesi üzerinde titizlikle durulan noktalardandır. Brod palankası önünde Sava nehri ve Sava'ya karışan sular sık sık taşar, beş ayrı noktada sel felaketi meydana gelirdi. Yolcu ve tüccarın dile getirdiği bu sıkıntılar, 15-20 günde bir sel nedeniyle yolun kullanılamaması gibi şikâyetler, palanka önündeki harklar üzerine köprü yapılmasını hızlandırmıştır¹²⁶.

Prepol kasabasındaki köprü¹²⁷ ile İstanbul'dan Bosna'ya, Bosna'dan İstanbul'a giden ana yol üzerinde, Gorajde kasabası içinden geçen Drina nehri üstündeki ahşap köprü de zamanla bozulduğundan elden geçirilmiştir¹²⁸.

Savaş nedeniyle azalan ticarî gelirlerin iyileştirilmesi adına çalışmalarda yapılmıştır. Ehlune'ye sekiz saat mesafede, daha önce Venedik Devleti idaresinde iken Karlofça antlaşmasının akabinde Osmanlılara bırakılan yerlerden olan Çetine

¹¹⁹ Bosna muhafızı Osman Paşa, Srebreniçe kadısı, ayân-ı vilâyet ve iş erleri uyarılarak onarımın bir an önce bitirilmesi istenmişti. *BOA.MAD.4355*, 29 Cemaziye'l-evvel 1119/28 Ağustos 1707, s. 437.

¹²⁰ *BOA.MAD.4355*, s. 404.

¹²¹ "...istilâ-yı düşmandan ekser mahalleri mahrûk...", *BOA.D.BKL.d.32277*, 27 Cemaziye'l-evvel 1113/30 Ekim 1701, s.14.

¹²² *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 14.

¹²³ *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 15.

¹²⁴ "...sual olundukda küffâr bundan akdem İzvornik kal'asını muhasara eyledikte Topal Hüseyin Paşa cami'i mezbûrenin kurşunu soyup...", *BOA.MAD.4355*, 2 Muharrem 1119/5 Nisan 1707, s. 425.

¹²⁵ *BOA.MAD.4355*, s. 393.

¹²⁶ *BOA.MAD.4355*, s. 398.

¹²⁷ *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 15.

¹²⁸ *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 15.

köprüsünün çevresindeki kazık ve ağaçlar çürümüş, iki çardak yıkılmış, taştan yapılmış olan üç tavanlı kule muharebe sırasında düşman istilası ile ortadan kalkmıştır. Köprüde meydana gelen bozulmalar, yolcu, tüccar ve askerî erkânın seyahatlerinin aksatmıştır. Ehlune'ye yakınlığı da dikkate alınarak burada yapılacak imar için Ehlune kalesinin tamirine nezaret eden dergâh-ı ali serçavuşlarından Ahmed Ağa görevlendirilmiştir¹²⁹.

Sava nehri kenarında yer alan Brod kasabası, tüccar sınıfının sıklıkla uğradığı noktalardan biridir. Tüccar taifesinin mallarını koruma altına alabilecekleri yer bulamamaları şikâyet konusudur. Bu sıkıntının çözümü için kasabaya ağaçtan çatma bir han inşa edilmiştir¹³⁰.

Eyaletteki cami, köprü, han ve iskele için harcanan para 8.248 kuruştur. Bu bilgilerden Bosna Eyaleti'nde en az harcamanın sosyal alanda yapılan onarım ve inşa işlerine gittiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bosna Eyaleti sınırlarının Karlofça antlaşması ile belirlenmesinin ardından, eyalet dâhilinde devlet düzeninin tesisine girişildiği, bu çalışmalar sırasında en büyük payın Vezir Halil Paşa'ya ait olduğu görülmektedir. Halil Paşa, tahrir çalışmaları yaptırırken bir yandan da eyalete sevk edilecek mühimmat için planlama yapmış, öte yandan da askerî yoklamalar yaptırarak mevcut ve mevcut olmayan asker sayısını tespit ettirmiştir. Onun selefleri İbrahim ve Osman paşalar askerî düzende, Mustafa Paşa ise onarım işlerinde büyük fayda sağlamıştır. Tamir faaliyetleri, iyi keşif yapılamaması veya daha sonra ortaya çıkan ihtiyaçlar dolayısıyla planlanandan daha yüksek meblağlara mal olmuştur. Doğal şartlar, usta ve işçi tedarikinde yaşanan sıkıntılar, malzeme sevkinde meydana gelen zorluklar, kısmen de olsa görevlilerin halk üzerindeki kanunsuz uygulamalar, işlerin planlanan zamandan daha sonraya sarkmasına neden olmuştur. Eyalet halkının devletin yanında yer alarak tamir ve yeniden ihya girişimlerine desteği, şahsî hizmetin yanı sıra malî destek sunması dikkate şayandır.

Bosna Eyaleti'nde yapılan inşa ve onarım işleri iki kısımda değerlendirilebilir. İlk olarak askerî amaçlı olarak yapılan harcamalar kale, palanka ve kule tamirlerini oluştururken, diğeri sosyal alanda cami, köprü, iskele ve han gibi yapıları kapsamıştır. Arşiv vesikalarından eyalet dâhilinde yapılan harcama miktarları tespit edilebilmektedir. Nitekim kaleler için 80.558 kuruş; diğere kale, palanka ve kulelere 10.790 kuruş ile cami, köprü, han ve iskele için 8.248 kuruş olmak üzere toplam 99.596 kuruş harcanması planlanmıştır. Burada verilen rakamların çoğunluğu, keşif bedellerini oluşturmaktadır. Tamirlerle ilgili gönderilen hükümlerden anlaşıldığı üzere onarım ücretleri iş bitiminde ya hesaplanan bedel kadar veya bedelin üstünde çıkmaktadır. Bu veriler ışığında bölgede yapılan tamiratlar için 100.000 kuruşun üzerinde bir harcama yapıldığı söylenebilir. Bu verilerden yola çıkarak eyalette görevli askerlerin maaşları hesaba katılmazsa, 1700-1715 yılları arasında yürütülen tamir faaliyetleri sırasında Bosna Eyaleti'ne yıllık

¹²⁹ "...muharebede istilâ-yı düşman ile münhedim olub...", Bölgenin ormanlarla kaplı olması nedeniyle kullanılacak kereste köprü etrafından tedarik edilmiştir. *BOA.MAD.4355*, 5 Rebiü'l-evvel 1120/25 Mayıs 1708, 481; *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 14.

¹³⁰ Masraflar Brod iskelesi gümrük gelirlerinden karşılanmıştır. *BOA.D.BKL.d.32277*, s. 7-8.

7.000 kuruşa yakın harcama yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Askerî gayelerle yapılan tüm faaliyetler, sadece hududun güçlendirilmesi olarak değerlendirilemez. Osmanlılar, bölgenin stratejik öneminin farkında olarak eksikliklerden hareketle günümüzdeki Bosna-Hersek'in batı ve güney sınırlarını oluşturan alan üzerinde savunma hattını güçlendirdiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Yay.haz. Abdulkadir ÖZCAN, Ankara, 2000.
- AYDÜZ, Salim, *Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara, 2006.
- BİLGE, Sadık Müfit, *Osmanlı'nın Macaristan'ı Osmanlı Hâkimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı (1526-1718)*, İstanbul, 2010.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2003.
- BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara, 1997, s. 48-51.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Abdülkadir ÖZCAN, Ankara, 1995.
- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, "1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnâmesi", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 4/1, Eskişehir, Haziran 2003, s. 63-76.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul, 2007.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr (Fatih Sultan Mehmed Devri 1454-1481)*, Yay. haz. M. Hüdayi ŞENTÜRK, c. II, Ankara, 2003.
- GEZER, Ömer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2016.
- GÖKÇE, Turan, "1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hududnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 14, İzmir, 2001, s. 75-104.
- GÜVEN, Okan, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.
- HAFIZOVIĆ, Fazileta, *Popis Sela i Zemlje Sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, Oslobođenih Od Mletačke Republike 1701. Godine*, Zagreb-Sarajevo, 2016.
- HANCIÇ, Adem, "XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler (23-28 Eylül 1985)*, İstanbul, 1986, s. 263-270.
- İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara 2013.
- İNALCIK, Halil, "Saray Bosna Şer'iyeye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harb Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, II/11 (Ayrı Basım), 1943, s. 1-13.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, İstanbul, 2015.
- İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004.

- İNBAŞI, Mehmet, “Bosna Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)”, *Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı*, Editörler: Mustafa Öztürk-vd., c. 2, Kayseri, 2015, s. 801-815.
- KILIÇ, Orhan, “Ocaklık”, *DİA.*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 317-318.
- KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.
- KORIĆ, Elma, “Fortifikacijski Kompleks Banje Luke u XVI Stoljeću“, *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju (POF)*, 56 (2006), Sarajevo, s. 145-155.
- Kovačević, Eşref, *Grance Bosanskog Pašaluka Prema Austriji I Mletačkoj Republici Po Odredbama Karlovačkog Mira*, Sarajevo, 1973.
- , “Hududnama Bosanskog Vilajeta Prema Austriji Poslije Karlovačkog Mira”, *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju (POF)*, 20-21 (1970-71), Sarajevo, 1974, s. 365-436.
- KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, “Stari Bosanski Gradovi”, *Naše Starine Godišnjak Zavoda Za Zaštitu Spomenika Kulture Sr Bosne I Hersegovine*, I, Sarajevo, 1958, s. 7-46.
- , *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
- KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija-Kapidžić, Hamdija, “Stari Hercegovački Gradovi”, *Naše Starine*, II, Sarajevo, 1954, s. 9-22.
- KUL, Eyüp, “Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, Ed. Zafer GÖLEN, Abidin TEMİZER, c. 3, Ankara, 2016, s. 1043-1066.
- ORUÇ, Hatice, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 1990, s. 249-271.
- ÖZGÜVEN, Burcu, *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler Kaleler*, İstanbul, 2001.
- PELIDIJA, Enes, *Bosanski Ejalet Od Karlovačkog Do Požarevačkog Mira 1699-1718*, Sarajevo, 1989.
- , “The Influence of the Peace of Passarowitz on Bosnia”, *The Peace of Passarowitz 1718*, ed. Charles Ingrao-Nikola Samardžić-Jovan Pešalj, USA, 2011, 111-130.
- Raşid Mehmed Efendi-Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1114/1660-1703)*, c. I, Haz. Abdulkadir ÖZCAN, Yunus UĞUR, Baki ÇAKIR, Ahmet Zeki İZGÖER, İstanbul, 2013.
- SUĆESKA, Avdo, *Ajani Prilog Izučavanju Lokalne Vlasti U Našim Zemljama Za Vrijeme Turaka*, Sarajevo, 1965.
- ŞABANOVIĆ, Hazim, *Bosanski Pašaluk*, Sarajevo, 1959.
- ŞENTÜRK, M. Hüdayi, *Künhü'l-Ahbâr (Fatih Sultan Mehmed Devri 1454-1481)*, c. II, Ankara, 2003.
- Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Haz. A. Mertol TULUM, İstanbul, 1977.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011.

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)

Bâb-ı Asâfi Düvel-i Ecnebiye Defterleri: 903

Bâb-ı Asâfi Mühimme Defterleri: 114-1, 115.

Bâb-ı Deferi Büyükkale Kalemî Defterleri: 32229, 32277, 32286, 32294, 32304,
32309, 32333, 32293, 32295.

Bâb-ı Deferi Baş Muhasebe Defterleri: 1152-A.

Hatt-ı Humâyun Tasnifi: 1654-2, 1654-3, 1654/53-4.

Maliyeden Müdevver Defterler: 4157, 4355.